

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ
КАФЕДРА ТУРИСТИЧНОГО ТА ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ

_____ І. Я. Антоненко
В. о. завідувача кафедри ТГБ

_____ В. Ф. Доценко
Декан факультету ГРТБ

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

за спеціальністю 242 «Туризм»

освітньо-професійна програма «Туризмознавство»

на тему: **«Зони техногенних катастроф як інноваційні туристичні
дестинації»**

Науковий керівник:

к.ф.-м.н., доцент кафедри
туристичного та готельного бізнесу
Івченко Любов Олександрівна

Рецензент:

к.е.н., доцент кафедри «Теорії та
практики туризму і готельного
господарства» КУТЕП
Парубець Олег Валентинович

Студент:

Романова Катерина Марківна

Київ – 2020 рік

РЕЗЮМЕ

Кваліфікаційна дипломна робота складається з 92 сторінок, містить 27 таблиць і 9 рисунків. Список використаної літератури складає 60 джерел.

Об'єктом дослідження є процес розвитку Чорнобильської зони відчуження як інноваційної туристичної дестинації.

Предметом дипломної роботи є теоретико-методологічні та практичні аспекти розвитку зон техногенних катастроф як інноваційних туристичних дестинацій.

Метою магістерської роботи є розробка пропозицій щодо розвитку Чорнобильської зони відчуження як інноваційної туристичної дестинації туризму місцями техногенних катастроф.

У I розділі розкрито сутність, особливості та види «темного» туризму; досліджено світовий досвід організації туризму в місцях катастроф; виявлено особливості організації туризму катастроф в Україні; виявити особливості організації туризму катастроф в Україні.

У II розділі проаналізовано розвиток ринку туристичних послуг та туристичної інфраструктури Чорнобильської зони відчуження; досліджено ресурсний потенціал Чорнобильської зони відчуження.

У III розділі запропоновано шляхи удосконалення інфраструктури та процесу обслуговування відвідувачів в Чорнобильській зоні відчуження; розроблено новий маршрут «ЧАЕС-Славутич» для диверсифікації туристичних послуг в зоні відчуження.

У IV розділі визначено особливості просування нового маршруту зони відчуження на туристичному ринку; оцінено соціально-економічний ефект запропонованих заходів.

Ключові слова: туризм, туристичні дестинації, техногенні катастрофи, перспективи, розвиток.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИЗМУ В ЗОНАХ КАТАСТРОФ	10
1.1 Сутність поняття, особливості та види «темного» туризму	10
1.2 Світовий досвід організації туризму в місцях катастроф	15
1.3 Особливості організації туризму катастроф в Україні.....	21
Висновки до першого розділу	26
РОЗДІЛ 2. ПОТЕНЦІАЛ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ ВІДЧУЖЕННЯ ЯК ІННОВАЦІЙНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДЕСТИНАЦІЇ.....	29
2.1 Аналіз розвитку ринку туристичних послуг в Чорнобильській зоні відчуження.....	29
2.2 Аналіз розвитку туристичної інфраструктури в Чорнобильській зоні відчуження.....	36
2.3 Аналіз ресурсного потенціалу Чорнобильської зони відчуження	45
Висновки до другого розділу.....	51
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ ВІДЧУЖЕННЯ ЯК ІННОВАЦІЙНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДЕСТИНАЦІЇ.....	55
3.1 Удосконалення інфраструктури Чорнобильської зони відчуження	55
3.2 Удосконалення процесу обслуговування відвідувачів Чорнобильської зони відчуження	59
3.3 Розробка нового маршруту «ЧАЕС-Славутич» зоною відчуження	63
Висновки до третього розділу	70
РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАХОДІВ З РОЗВИТКУ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ ВІДЧУЖЕННЯ	73
4.1 Особливості просування нового маршруту зони відчуження на туристичному ринку.....	73
4.2. Оцінка соціально-економічного ефекту запропонованих заходів	77
Висновки до четвертого розділу.....	82
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	85
СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....	91
ДОДАТКИ	

ВСТУП

З процесами трансформацій світової економіки та розвитком індустрії вражень з'явилися нові види туризму. Зокрема, одним з таких нових видів туризму, що приваблює з кожним роком все більше людей, є «темний» туризм. Одним з підвидів «темного» туризму є туризм катастроф, який одразу асоціюється з чорнобильським туризмом, який є його унікальною варіацією, характерною лише для України. Наразі, тури до зони відчуження - найпопулярніші серед туристів, що приїжджають в Україну.

Зона складається з трьох частин: 30-кілометрова зона відчуження, з якої в обов'язковому порядку було відселено все населення, 10-кілометрова зона навколо станції, де й дотепер сконцентровано найвищі показники радіоактивного забруднення, і особлива зона - промисловий майданчик ЧАЕС. Усі, хто залишають Зону відчуження, проходять радіаційний огляд. Усі знають, що радіація не має ні кольору, ні запаху, ні смаку, але багато хто продовжує боятися її, як чогось відчутного. Насправді повітря в Зоні незмірно чистіше, ніж у будь-якому місті. Про невидимий вплив радіації нагадують лише таблички з попередженнями, які повсюдно розміщені в найзабрудненіших ділянках Зони.

Чорнобильська АЕС, яку в 2009 журнал «Forbes» визнав найбільш «екзотичним» місцем для туризму на Землі, є беззаперечним лідером за відвідуваністю іноземцями. Перші туристи з'явилися в зоні відчуження в середині 90-х років, а в 2010 році було прийнято рішення відкрити зону для всіх бажаючих. На сьогодні Чорнобильську зону відвідали понад 107 тисяч туристів. Це на 44 тисячі більше, ніж за аналогічний період минулого року, що є абсолютним туристичним рекордом зони.

Стрімкий розвиток туризму в Чорнобильській зоні відчуження – явище, яке реально існує поряд з головними напрямками людської діяльності на території зони відчуження. Досить довгий час такі подорожі були

неконтрольованими, але поточна ситуація потребує невідкладних заходів не тільки з надання і контролю безпечних умов відвідування, але й розвитку інфраструктури, відновлення маршрутів та будівель, цільового використання надходжень від туризму, диверсифікації послуг, тощо. Тому дослідження динаміки туристичних потоків, їх прогнозування і проведення оцінки обсягів туристичних і супутніх їм послуг є надзвичайно актуальною задачею.

Емоції дуже важливі для людини, і важливими є не лише позитивні емоції. Страх, убоління, співчуття, розпач — без цього немає людини. Так, хтось із потенційних «темних» туристів шукає відповіді на історичні чи власні питання, хтось хоче розв'язати етичні проблеми, хтось психологічні, ще хтось любить лякатися. А дехто просто не замислюється глибоко та цікавиться всім незвичним. У декого постає питання — чи етично відвідувати такі місця в туристичних цілях, але здебільшого цей вид туризму має вплив на формування світогляду людей та має всі перспективи існування й розвитку в Україні та світі.

Метою магістерської роботи є розробка пропозицій щодо розвитку Чорнобильської зони відчуження як інноваційної туристичної дестинації туризму місцями техногенних катастроф.

Мета визначає завдання магістерської роботи:

визначити сутність поняття, особливості та види «темного» туризму;

дослідити світовий досвід організації туризму в місцях катастроф;

виявити особливості організації туризму катастроф в Україні;

проаналізувати розвиток ринку туристичних послуг Чорнобильської зони відчуження;

проаналізувати розвиток туристичної інфраструктури Чорнобильської зони відчуження;

проаналізувати ресурсний потенціал Чорнобильської зони відчуження;

запропонувати шляхи удосконалення інфраструктури та процесу

обслуговування відвідувачів в Чорнобильській зоні відчуження;

розробити новий маршрут «ЧАЕС-Славутич» для диверсифікації туристичних послуг в зоні відчуження;
визначити особливості просування нового маршруту зони відчуження на туристичному ринку

оцінити соціально-економічний ефект запропонованих заходів.

Об'єктом дослідження магістерської роботи є процес розвитку Чорнобильської зони відчуження як інноваційної туристичної дестинації.

Предметом дослідження магістерської роботи є теоретико-методологічні та практичні аспекти розвитку зон техногенних катастроф як інноваційних туристичних дестинацій.

Теоретичну основу магістерської роботи становлять наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених. Поняттю «темний туризм» приділялась увага таких вчених, як М. Фоулі, Д. Леннон, Ф. Стоун. Дослідженню «темного» туризму і визначенню концепції цього виду туризму в Чорнобильській зоні присвячено роботу Анни Романової. Великий внесок в дослідження перспектив туризму в зоні відчуження зроблено письменником, екологом і учасником ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС Сергієм Мирним.

Інформаційну базу дослідження становлять офіційні статистичні дані Державного агентства України з управління зоною відчуження (ДАЗВ) та «Центру організаційно-технічного і інформаційного забезпечення управління зоною відчуження» (ДП «ЦОТІЗ»).

Методологічною основою магістерської роботи є методи аналізу, синтезу та узагальнення для визначення особливостей розвитку зон технологічних катастроф як інноваційних туристичних дестинацій, метод прогнозування на основі регресійної моделі для визначення динаміки туристичних потоків.

Науковою новизною проведеного дослідження є розробка комплексу заходів щодо розвитку зон техногенних катастроф як інноваційних туристичних дестинацій на прикладі Чорнобильської зони відчуження.

Запропонована програма розвитку Чорнобильської зони відчуження як інноваційної туристичної дестинації туризму техногенних катастроф може бути використана органами місцевого самоврядування для збільшення туристичних потоків в зону відчуження, а також для удосконалення процесу обслуговування відвідувачів.

За темою дослідження була опублікована стаття у науковому виданні «Ефективна економіка».

Структура магістерської роботи: робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та пропозицій, списку літературних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИЗМУ В ЗОНАХ КАТАСТРОФ

1.1 Сутність поняття, особливості та види «темного» туризму

На сьогоднішній день, свідомість суспільства знаходиться під впливом політичних та соціальних процесів, що не могло не відбитись на уподобаннях та напрямках розвитку вже нових видів туризму. Людство все менше бажає подорожувати і відпочивати пасивно, в результаті чого виробники туристичного продукту пропонують активний відпочинок, який супроводжується багатьма атракціями з наявними гострими відчуттями. Саме тому популярністю серед туристів користуються екстремальні та нетрадиційні види туризму. Одним з таких є «темний» туризм.

«Темний» («похмурий») туризм – це вид пізнавального туризму, що передбачає відвідування місць, які пов'язані зі смертю та стражданнями людей. Поняття «темний» туризм уперше було використано у 1996 р. співробітниками факультету гостинності, туризму і менеджменту дозвілля Каледонського університету Джоном Ленноном і Малькольмом Фолі [1]. Співробітниками факультету туризму і менеджменту дозвілля Ланкаширської школи бізнесу Філіп Стоун і Річард Шарплі запропонували нове поняття «продукт темного туризму», а також розглянули його попит, пропозицію і споживання і заснували Інститут темного туризму [2]. М. Корстаньє було висловлено припущення, що «темний» туризм може виступати як засіб життєстійкості, допомагаючи суспільству відновитися після стихійного лиха або катастрофи [4].

Зацікавленість в об'єктах темного туризму пояснюється причинами [8]:

Отримання нових емоцій та адреналіну;

Бажання уславити пам'ять загиблих;

Дослідити нові горизонти власної держави; Почуття патріотизму.

Мотивація як один з найважливіших чинників вибору туристського продукту, його складових елементів (час, тривалість, напрям тощо) є найважливішою характеристикою, що впливає на поведінкові ініціативи туриста при плануванні відпочинку, виборі, придбанні і проходженні туру. Мотиви певною мірою зумовлюють поведінку людини як покупця і споживача туристичного продукту [18]. Мотивацію, яка керує туристами темних місць світу, важко пояснити. Психологи пояснюють це як певну суміш вшанування, надмірної цікавості до чужого життя, вливу адреналіну через наближення до смерті.

Посилаючись на П. Тарлоу, існує 4 основні емоції, які впливають на психологічний стан темного туриста: страх, вдячність, покірність і почуття переваги. Почуття романтизму можуть виникнути від відвідування полів бою, де відвідувач може уявити боротьбу за особливу мету. Місця варварства можуть викликати у відвідувача співчуття до жертв і ненависть до виконавців злочину, які показують, якою жорстокою може бути людина. Тарлоу ставить за приклад нацистський концтабір. Багато місць є частиною національної ідентичності, яка змушує відвідувача бути гордим за перемогу над ворогами. Відвідування власне соціально важливих місць дає відчуття паломництва. Подорож до трагічного місця може породити відчуття містицизму, передусім коли є зв'язок між відвідувачем і потерпілим. Чим ближчий зв'язок, тим сильніший вплив. Також П. Тарлоу нагадує нам про важливість впливу медіа на темних туристів. Телебачення, кінематограф та Інтернет можуть визначити і вибрати сучасний темний туризм, задля якого люди підніматимуться із диванів перед телевізорами. Люди є небайдужими, вони турбуються і пам'ятають, власне тому й відвідують темні туристичні місця [19].

Згідно з Л. Моутіно, сьогодні виникло нове покоління мандрівників. Замість пасивного туриста, мандрівник стає шукачем. Мотивації включають: знаходження себе, потребу у пізнанні різних культур, національної чи територіальної «психологічної аури», флори та фауни. Шукач потребує дослідження, яке передбачає хвилюючі і навіть ризиковані дії, щоб отримати знання і задовольнити цікавість [20].

Важливо відрізнити «темний» туризм від інших споріднених видів туризму. Деякі з них можуть бути схожі з «темним» туризмом тематично, а інші – за об'єктами, які використовуються для приваблення уваги туристів. Щодо першого випадку, то можна виділити такий вид туризму, як мілітарі-туризм (різновид туризму, метою якого є відвідання місцевості, пов'язаної з військовими та воєнними діями [5]). Окремо слід виділяти воєнний туризм, пов'язаний перш за все з відвідуванням місць активних воєнних дій. Мілітарі-туризм відрізняється від «темного» туризму тим, що в його основі лежить відвідання саме активних бойових дій. Якщо ж воєнні дії на певній території завершаються та залишають після себе чимало пам'яток, то цю місцевість можна буде використовувати саме для розвитку «темного» туризму. Щодо другого випадку, то слід згадати те, як деякі туристичні об'єкти можуть використовуватися в різних видах екскурсій. Наприклад, ті ж самі замки можна використовувати як приклад культурно-історичної пам'ятки в оглядовій екскурсії, звертаючи увагу лише на архітектурні особливості споруди та історію її використання. Водночас у цих об'єктів може бути загадкове минуле, пов'язане з містикою, що можна використовувати саме для розвитку «темного» туризму. Головною відмінністю тут виступає те, як кожен окремих туристичний об'єкт описується туристу. Слід зазначити, що «темний» туризм має характерні особливості, які наведені в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Особливості «темного» туризму

Особливість	Сутність особливості
--------------------	-----------------------------

Обмежена популярність	Користуються успіхом лише у дуже обмеженого числа людей, які мають часом вкрай специфічні інтереси, що виливається у створення подібних видів туризму.
-----------------------	--

Продовження табл. 1.1

Обмеженість щодо законів, традицій, норм моралі та менталітету	Для задоволення своїх потреб туристам доводиться відвідувати інші країни чи штати, адже в місці їх постійної дестинації провести подібні туристичні заходи неможливо у зв'язку з тим, що певні дії, які наповнюють сутність «темного» туризму, заборонені в цих місцях законом.
Непостійність офіційного характеру	Туристи не завжди використовують послуги туристичних підприємств для реалізації своїх інтересів.
Обмежений географічний характер	Частково це пов'язане з правовими аспектами певних держав чи адміні-стративних одиниць, про що йшлося раніше. Іноді це залежить від того, що певні об'єкти чи компанії, які необхідні для наповнення потрібного туристичного продукту, перебувають лише в одному чи декількох місцях на планеті.

Джерело: складено автором

Даний вид туризму охоплює окремі аспекти меморіального, ностальгійного (сентиментального), пригодницького (екстремального) та пізнавального туризму (рис. 1.1).

Рис. 1.1 Місце «похмурого» туризму у структурі туристичної діяльності

«Темний» туризм поділяється на такі види [3]:

- туризм катастроф;
- танато-туризм;
- містичний туризм;
- некропольний туризм.

У кожному з чотирьох підвиди виділяються специфічні туристичні об'єкти, які наведені у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Туристичні об'єкти «темного» туризму

Види	Об'єкти
Туризм катастроф	Місця, що зазнали знищення через стихійні явища природи (землетруси, вулкани, повені, тайфуни тощо).
	Місця екологічних катастроф (ЧАЕС).
	Місця катастроф, які виникли через недбалість людей (місце поховання «Титаніка»).
Танато-туризм	Концентраційні табори Другої світової війни.
	Табори ГУЛАГу.
	Місця, в яких скоювали злочини серійні вбивці.
	Колишні в'язниці із суворим режимом.
Містичний туризм	Місця, де помічена паранормальна активність (деякі старовинні замки, маєтки, церкви тощо).
	Місця, пов'язані з історичними містичними особистостями (маєток Графа Дракули).
	Місця, пов'язані з уфологічною активністю.
Некропольний туризм	Кладовища, на яких поховані відомі персоналії.
	Старовинні кладовища.

Джерело: складено автором за даними джерела [6]

Аналізуючи табл. 1.2, можемо зробити висновок, що кожен вид «темного» туризму має свою специфіку, що виражається в різноманітності туристичних об'єктів.

Танатотуризм є видом «темного» туризму. Він набирає популярності серед туристів, які стали дуже вимогливими з плином років. Шукаючи нові відчуття, вони хочуть знати історію місць та подій, у тому числі, пов'язаних зі смертю людей [7]. Важливим для пам'ятки танатотуризму є її історична цінність, а не лише ототожнення зі стражданнями та смертю.

Некропольний («кладовищний») туризм передбачає відвідування могил відомих політків, священників, вчених, літераторів, композиторів, художників, артистів, інженерів і просто цікавих людей на кладовищах усього світу, які багатогранно відображають культуру і історію держав, що дозволяє згадати про власне місце в цьому світі, про зроблене добро і зло, усвідомити, наскільки людина корисна у суспільстві [9].

Містичний туризм обирають люди, що мають зацікавленість у надзвичайному та надприродньому, тому вони відвідують місця, де була зафіксована паранормальна активність [9].

Туризм катастроф орієнтується на людей, яким до вподоби подорожі по місцях стихійних лих - землетрусів, штормів, ураганів, хімічних катастроф, транспортних катастроф та місць, які людство довело до надзвичайних станів – колишні міста, які створювалися і спеціалізувалися навколо добування вугілля, уранової руди, інших корисних копалин, а сьогодні вкриті териконами, підземними пустотами, провалами і іншими антропогенними формами рельєфу. Також до таких територій слід віднести міста, які перетворилися у величезні сміттєзвалища [9].

1.2 Світовий досвід організації туризму в місцях катастроф

На сьогоднішній день існує велика кількість різних видів туризму. Одним з найбільш суперечливих з етичної точки зору є туризм катастроф. Тим не менш, практика багатьох турагентств показує, що туристи часто активізуються саме після стихійних лих.

Туризм катастроф розділяється на природний та антропогенний та має такі підвиди:

- а) природних катастроф;

- б) техногенних катастроф;
- в) людської недбалості.

У табл. 1.3 наведено деякі найпопулярніші напрямки туризму катастроф з усього світу та їх класифікація.

Таблиця 1.3

Класифікація об'єктів туризму катастроф в світі

№	Найменування і місцезнаходження туристичного місця	Запропонований туристичний продукт	Особливості відвідування та сервісу
1	2	3	4
<i>Туризм катастроф/стихійних лих (класифікація катастроф: катастрофи космічних тіл; в геосферах; в біосфері; катастрофи соціальні; техногенні; катастрофи в житті людей; катастрофи машин)</i>			
1	Сюанькоу, Китай - зруйнована в 2009 році землетрусом школа, місце загибелі 300 осіб. [32]	Екскурсійне відвідування	Середній рівень сервісу
2	Парк Миру, м. Хіросіма, Японія - присвячений спадщині Хіросіми як першого міста у світі, що постраждало від ядерної атаки.	Екскурсійне відвідування	Високий рівень сервісу
3	Жухе, Китай – місце проходження тайфуну «Ніна».	Екстрім-тур	Середній рівень сервісу
4	Кратер Беррінджера, Аризона, США [31]	Екстрім-тур	Середній рівень сервісу
5	Аральське море та пустеля Аралкум, Аральск, Казахстан - піщана пустеля на місці зниклого моря [30].	Екстрім-тур	Низький рівень сервісу/ Відсутність сервісу
6	Семіпалатинський ядерний полігон, м. Семей, Казахстан – місце проведення ядерних випробувань.	Екстрім-тур	Середній рівень сервісу
7	Іллінецький метеоритний кратер, м. Вінниця; Бовтиський метеоритний кратер, м. Олександрія, Україна	Екстрім-тур	Низький рівень сервісу/ Відсутність сервісу
8	м. Прип'ять, Україна	Екстрім-тур	Середній/Низький рівень сервісу/Відсутність сервісу

Проте, до наведених у табл. 1.3 популярних напрямків туризму катастроф в світі можна додати й інші, не менш значимі. Так, сьогодні популярним є відвідування Нового Орлеана, на який в серпні 2005 р обрушився ураган «Катріна». Програма екскурсії розрахована на те, щоб показати туристам найбільш постраждалі від стихії райони міста. В цілому автобусний тур триває 3 години. У рамках туру туристи зможуть відвідати кам'яні завали на місці маяка, який до приходу «Катріни» простояв біля берега Мексиканської затоки більше 200 років. Крім того, компанія-організатор екскурсії не забула і про благодійність. Розробляючи даний тур, керівництво «Gray Line New Orleans» пообіцяло, що на допомогу постраждалим від руйнівного урагану планується перераховувати по 3 долари з кожного проданого квитка [10].

Кілька років тому, ще одним, не менш популярним місцем, що привертає увагу любителів «катастрофічного туризму» був тосканський острів Джильо. Даний острів знаходиться недалеко від місця аварії величезного італійського лайнера «Costa Concordia». Цікаво, що «Титанік» затонув в ніч з 13 на 14 квітня 1912 року, а «Costa Concordia» - в ніч з 13 на 14 січня 2012, таким чином, різниця між цими катастрофами становить майже 100 років. Вартість морської прогулянки в порту Вольтрі становить 10€. Під час міні-круїзу туристам надається можливість послухати розповідь гіда про історію аварії лайнера, а також побачити горезвісне судно з відстані в 200 метрів. «Costa Concordia» залишалася біля острова Джильо ще 10 місяців, і тільки в кінці липня 2014 року її відбуксировали для утилізації на верф в Сестрі Поненте - туди, де судно і було побудовано 8 років тому [12].

Ще одна не менш важлива пам'ятка - меморіальний комплекс «Пам'яті загиблих на водах», що включає в себе церкву Святого Миколая Мирлікійського і Музей катастроф на водах. Експозиція меморіалу присвячена найбільш трагічним сторінкам розвитку мореплавання - катастрофам на водах, що понесли за собою численні людські жертви. Музей

розташовується в 14 приміщеннях, кожне з яких оповідає за допомогою відеосюжетів та стендів про найбільш резонансні трагедії на водах Світового океану. Загальний сценарій виставки починається у вестибюлі, інтер'єр якого викликає у глядача відчуття особистої присутності на борту затонулого старовинного корабля. Прологом експозиції служить рядок, що біжить з нескінченним переліком корабельних із зазначенням дати, місця загибелі і кількості жертв трагедії. Архітектурно-художнє рішення інтер'єрів виглядає наступним чином: глядач проходить по палубі затонулого корабля, входить в його трюми, рухається з відсіку у відсік. На бортах сусідніх затонулих кораблів демонструються за допомогою замаскованих відеопроєкторів відеосюжети: документально-хронікальні кінофільми про трагедії на водах, архівні відеозаписи, свідчення очевидців. Корабельна огорожа, виконана з металу і конопляного каната, відокремлює експозицію від зони руху відвідувачів. Передній план імітує морське дно, на якому хаотично, без дотримання хронології виставлені експонати різних епох, результати корабельних аварій: якорі, гарматні ядра, макети гармат, ланцюги, ліхтарі, залишки шлюпок і інші предмети. Всі стіни декоровані рельєфами і розписані у відповідній похмурій кольоровій гамі. Підлога виконана з тесаної палубної дошки [13].

Крім цього, слід також згадати і музей на о. Устіка в Італії. Даний музей присвячений авіакатастрофі, що сталася в 1980 році, коли біля узбережжя Сицилії розбився літак з 81 людиною на борту. Головною особливістю даного музею є уламки літака, розташовані таким чином, що дозволяють відвідувачам буквально ходити серед них. Більш того, по всьому музею розставлені заховані динаміки, з яких лунають вимовлені пошепки повідомлення. Все це створює гнітючу атмосферу страшної катастрофи, яку можуть витримати лише люди з міцними нервами [14].

Один з найвідоміших об'єктів туризму катастроф - Меморіальний парк миру, Хіросіма. Раніше район Накадзіма, де розташований парк, був центром міста, і під час вибуху в 1945 році там жило, за приблизними підрахунками,

6500 осіб. В якості мети бомбардування був обраний легко розпізнаваний з повітря міст Аіоі, що знаходиться на північ від парку. Вранці 6 серпня 1945 року міські квартали, розташовані поблизу епіцентру вибуху, в одну мить перетворилися на руїни. Згодом цю зону вирішили перетворити в меморіал миру, і в квітні 1954 року будівництво було завершено. Площа парку становить 122 100 кв.м. У центрі парку встановлено Меморіал загиблим від атомного бомбардування. На південь від нього знаходиться Меморіальний музей миру, а на північ - Атомний купол.

Меморіал виконаний у вигляді кам'яної арки в стилі стародавніх японських глиняних фігурок «ханива». Його ще називають «Меморіалом миру в Хіросімі», оскільки, як зазначено в письмовому поясненні, метою створення меморіалу було втілити щире бажання знову відбудувати Хіросіму, перше місто, знищене атомною бомбою, як «Місто миру».

Музей створений містом Хіросіма для того, щоб розповісти людям про страшну трагедію бомбардування і жахливі наслідки впливу радіації. Він відкрився в 1950 році. У музеї зібрані речі загиблих і інші свідчення атомного вибуху; там розповідають про події 6 серпня 1945 року. У східному крилі музею показана Хіросіма до і після вибуху, хід війни і обставини, які призвели до бомбардування, а також описані зусилля жителів Хіросіми, спрямовані на повну ліквідацію ядерної зброї.

Будівля Виставкового центру торгово-промислової палати Хіросіми – Атомний купол - була спроектована чехом Яном Летцелем і побудована в 1915 році. У 1945 році вона використовувалась як адміністративний офіс. Епіцентр вибуху був всього лише в 160 метрах по горизонталі, і в будівлі обрушилися майже всі стіни. Як нагадування про страшні наслідки атомного бомбардування вона була внесена до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в 1996 році. [15]

Серед екстремалів особливою популярністю користуються тури, зміст яких пов'язаний з техногенними катастрофами. Ідея створення таких турів

належить Грінпісу, який таким чином намагається привернути увагу суспільства до екологічних проблем людства.

Варто відзначити, що в останні роки особливою популярністю стали користуватися тури на японську атомну станцію «Фукусіма-1», де в результаті найсильнішого в історії Японії землетрусу і наступного за ним цунамі 11 березня 2011 сталася велика радіаційна аварія. Вона викликала серйозні екологічні проблеми і небезпеку для всього світу, які в певній мірі зберігаються і донині, так як забруднена радіоактивна вода, що охолоджує ядерний реактор, потрапляє в ґрунтові води і в Тихий океан. Зона в 20 км від місця катастрофи була оголошена зоною відчуження, а місцеві жителі виселялися звідти під страхом штрафу. Повені і цунамі, які знесли багато готелів і курортів, а також жахлива атомна катастрофа, що перевищила рівень Чорнобиля в 20 разів, і вимагає щонайменше 40 років для усунення наслідків, завдали жахливої шкоди туристичному бізнесу Японії. Однак місцева влада передбачила можливості для розвитку екстремального туризму та бажаючим відвідати атомний центр будуть видаватись захисні костюми, а готелі вже обладнані спеціальними протирадіаційними пристроями.

Хоча японська влада це не схвалює, туристи в Фукусімі з'являються, і їх стає все більше. Однією з компаній, які організують такі поїздки, є некомерційна організація «Nomado». Також існує безліч приватних гідів, які займаються проведенням екскурсій на «Фукусімі». Так, наприклад, приватний гід Ю. Хіра зазначає, що його екскурсії відвідують гості з усього світу, в тому числі і з України та Білорусії. Провідник по небезпечних місцях розповів, що екстремальний тур вибирають різні люди - вчені, студенти, колишні жителі цих місць, дослідники та журналісти. Більшість - ті, хто відчуває зв'язок трагедії з власним життям. Однак інтерес до аварійної АЕС нестабільний: буває так, що за місяць жодного туриста, а в інші часи - до 30 осіб. [11]

З українських об'єктів слід згадати Чорнобильську зону відчуження. Розвиток туризму в Чорнобильській зоні відчуження та збільшення кількості

її відвідувачів є прямими доказами того, що туризм катастроф може стати невід'ємною та значимою частиною туристичного сектору України.

1.3 Особливості організації туризму катастроф в Україні

Різноманіття об'єктів «темного» туризму в Україні дає змогу активно розвивати його. Однак нині з них виділяється Чорнобильська зона відчуження, яка є унікальним об'єктом, що виник у результаті техногенної катастрофи, та приваблює любителів туризму катастроф з усього світу.

Техногенна катастрофа – велика аварія, що тягне за собою масову загибель людей і навіть екологічну катастрофу. Однією з особливостей техногенної катастрофи є її випадковість (тим самим вона відрізняється від терактів). Зазвичай їх протиставляють природним катастрофам. Однак як і природні, так і техногенні катастрофи можуть викликати паніку, транспортний колапс, а також спричинити до підйому або втрати авторитету влади. [16]

Одним із видів таких катастроф є техногенні катастрофи на підприємствах ядерного комплексу. До них зачислено аварії на атомних електростанціях (АЕС) із руйнуванням виробничих споруд і радіоактивним зараженням території. Прикладом такої катастрофи є аварія на Чорнобильській АЕС. Її вважають найбільшою в історії людства аварією на атомній електростанції. Катастрофа сталася 26 квітня 1986 року, відбувся ядерний вибух (некерований процес вивільнення великої кількості теплової і променевої енергії в результаті ланцюгової ядерної реакції ділення за дуже малий проміжок часу). У результаті руйнування четвертого енергоблока в атмосферу було викинуто кілька мільйонів кубічних метрів радіоактивних газів, що у багато разів перевищило викид від ядерних вибухів над

Хіросімою і Нагасакі. Вітри рознесли радіоактивні речовини по всій Європі. Із зони радіусом 30 км від реактора, що вибухнув, цілковито евакуювали жителів [16].

Чорнобильську катастрофу вважають найбільшою за всю історію ядерної енергетики як за кількістю загиблих і потерпілих від її наслідків людей, так і за економічними збитками. Місто Прип'ять – єдине покинуте мертве місто в Європі. В історії людства були й інші техногенні катастрофи, проте їх не можна порівнювати з аварією на Чорнобильській АЕС, оскільки такої великої кількості жертв, радіоактивних речовин і забруднення значної території світ ще не бачив.

Після розпаду Радянського Союзу Україну в усьому світі почали асоціювати тільки з Чорнобильською катастрофою. Світова спільнота зацікавилась територією, яка зазнала величезного впливу радіації: природою, яка подекуди зазнала мутації, і містами, на які величезні плани поклала радянська влада і які у період свого розквіту змушені були стати мертвими. Американське видання «Форбс» 2009 року опублікувало рейтинг найбільш унікальних туристичних місць. На першому місці виявилась Україна, а саме – Чорнобильська зона відчуження [17].

Такого потенціалу для розвитку туризму місцями техногенних катастроф, як в Україні, напевно, немає ніде. З кожним роком все більше туристів відвідує Чорнобильську зону. Здебільшого це:

- ✓ європейські науковці, які проводять спільно з українськими колегами дослідження;
- ✓ люди, які раніше проживали на території зони відчуження;
- ✓ туристи, які самостійно вирішили подивитись на наслідки катастрофи планетарного масштабу.

Туризм у Чорнобильській зоні відчуження не можна зачислити лише до якогось одного виду туризму, оскільки він є багатостороннім і проявляє риси різних видів. Деякі науковці вважають, що туризм у Чорнобильській зоні заслуговує окремої ніші у туристичній класифікації. Інші ж відносять його до

екстремального, наукового, екологічного, ностальгійного, індустріального або темного видів туризму.

Відповідно до класифікації відвідувачів, поїздки до зони відчуження також можуть бути класифіковані як:

- ✓ для науковців – науковим туризмом;
- ✓ для колишніх мешканців – ностальгійним;
- ✓ для останньої категорії – пригодницьким, подекуди екстремальним.

Для журналістів, які відвідують ЧАЕС відповідно до своїх службових обов'язків, такі поїздки не можна вважати туризмом або ж їх можна класифікувати як діловий туризм.

Тридцятикілометрову зону відчуження взяло під охорону Міністерство з надзвичайних ситуацій (МНС). Поїздки до Чорнобиля організовують з дозволу МНС, співробітники Міністерства є безпосередніми провідниками-екскурсоводами такої подорожі. Державне підприємство «Чорнобильінтерінформ» безпосередньо здійснює керівництво Чорнобильською зоною [21].

Створити в Чорнобилі туристичну зону запропонувала ООН. У пропозиції йшлося про те, що, незважаючи на перевищення допустимої норми рівня радіації, ООН вважає можливим запрошувати в Чорнобиль туристів, а гроші, виручені від туризму, пішли б на допомогу і лікування тисячам незаможних українців, постраждалих від Чорнобильської трагедії.

Обов'язки відвідувачів з дотримання правил радіаційної безпеки подано в наказі МНС «Про організацію відвідування громадянами України, іноземними делегаціями та окремими іноземцями зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення з ознайомливою метою» від 02 листопада 2011 року.

Кожен відвідувач, який перебуває в зоні відчуження, зобов'язаний:

– суворо дотримуватися правил радіаційної безпеки, основних санітарних правил, правил фізичного захисту, програми, визначеного маршруту та рекомендацій супроводжуючої особи;

- при перетині кордону зони на контрольно-пропускному пункті «Дитятки» обов'язково мати при собі паспорт;
- вміти користуватися основними та додатковими засобами індивідуального захисту, використовувати одяг і взуття, максимально закриваючи тіло, руки та ноги;
- дотримуватись вимог попереджувальних та заборонних знаків, плакатів з радіаційної безпеки;
- слідувати рекомендаціям особи, яка супроводжує його в поїздках зоною відчуження;
- дотримуватися затвердженої програми та маршруту;
- дотримуватися радіаційної чистоти в місцях загального користування, не класти особисті речі на землю, не вживати їжу на відкритому повітрі;
- вживати питну воду лише з водопровідної мережі м. Чорнобиля або привозну в упаковці заводу-виробника [22].

На територію зони відчуження допускають осіб, які досягли 18 років і не мають медичних протипоказань до впливу іонізуючого випромінювання. Відвідування зони відчуження рекомендовано з використанням відповідних комплектів засобів індивідуального захисту.

Чорнобильська зона відчуження – найпривабливіше місце для туристів-екологів та туристів-екстремалів. Це місце також не перестануть відвідувати ті, для кого воно є рідним, а також серед відвідувачів багато тих, кому не байдужа доля нашої планети. Чорнобильська катастрофа зачепила населення усієї планети. Люди прагнуть знати більше про катастрофу, про її наслідки для всієї планети, а також про наслідки для безпосередніх мешканців чи ліквідаторів аварії.

Туризм у Чорнобильській зоні відчуження сьогодні є незаперечним фактом, який необхідно перетворити на позитивний чинник сприяння зацікавленості світу Україною. Про трагедію, яка сталася, треба пам'ятати, а кошти, що надходять від туризму, необхідно спрямувати на користь

(економічну, екологічну, пізнавально-наукову) для країни та безпосередньо самої зони відчуження.

Висновки до першого розділу

«Темний» туризм – це вид пізнавального туризму, що передбачає відвідування місць, які пов'язані зі смертю та стражданнями людей. Поняття «темний» туризм уперше було використано у 1996 р. співробітниками факультету гостинності, туризму і менеджменту дозвілля Каледонського університету Джоном Ленноном і Малькольмом Фолі. Співробітники факультету туризму і менеджменту дозвілля Ланкаширської школи бізнесу Філіп Стоун і Річард Шарплі запропонували нове поняття «продукт темного туризму», а також розглянули його попит, пропозицію і споживання і заснували Інститут темного туризму. М. Корстаньє було висловлено припущення, що «темний» туризм може виступати як засіб життєстійкості, допомагаючи суспільству відновитися після стихійного лиха або катастрофи.

Зацікавленість в об'єктах темного туризму пояснюється наступними причинами:

- отримання нових емоцій та адреналіну;

- бажання уславити пам'ять загиблих;

- дослідити нові горизонти власної держави;

- почуття патріотизму.

До особливостей «темного» туризму відносяться:

- обмежена популярність;

- обмеженість щодо законів, традицій, норм моралі та менталітету;

- непостійність офіційного характеру; обмежений географічний характер.

«Темний» туризм поділяється на такі види:

- туризм катастроф; танато-туризм;

- містичний туризм;

- некропольний туризм.

Туризм катастроф орієнтується на людей, яким до вподоби подорожі по місцях стихійних лих - землетрусів, штормів, ураганів, хімічних катастроф, транспортних катастроф та місць, які людство довело до надзвичайних станів.

Туризм катастроф розділяється на природний та антропогенний та має такі підвиди:

- а) природних катастроф;
- б) техногенних катастроф;
- в) людської недбалості.

До найпопулярніших напрямків туризму катастроф в світі відносяться: Меморіальний парк миру (Хіросіма), зруйнована в 2009 році землетрусом школа в Сюанькоу (Китай), місце аварії італійського лайнера «Costa Concordia» -острів Джильо, меморіальний комплекс «Пам'яті загиблих на водах», що включає в себе церкву Святого Миколая Мирлікійського і Музей катастроф на водах, музей присвячений авіакатастрофі, що сталася в 1980 році на о. Устіка (Італія). Туристичними агентствами організований також спеціальний тур по місцях, де пройшовся відомий ураган «Катріна».

Серед екстремалів особливою популярністю користуються тури, зміст яких пов'язаний з техногенними катастрофами. Ідея створення таких турів належить Гринпісу, який таким чином намагається привернути увагу суспільства до екологічних проблем людства. Техногенна катастрофа – велика аварія, що тягне за собою масову загибель людей і навіть екологічну катастрофу. Однією з особливостей техногенної катастрофи є її випадковість (тим самим вона відрізняється від терактів).

Найвідомішими місцями техногенних катастроф, які є відомими на весь світ є японська атомна станція «Фукусіма-1» в Японії та Чорнобильська зона відчуження в Україні.

Чорнобильську катастрофу вважають найбільшою за всю історію ядерної енергетики як за кількістю загиблих і потерпілих від її наслідків людей, так і за економічними збитками. Місто Прип'ять – єдине покинуте

мертве місто в Європі. В історії людства були й інші техногенні катастрофи, проте їх не можна порівнювати з аварією на Чорнобильській АЕС, оскільки такої великої кількості жертв, радіоактивних речовин і забруднення значної території світ ще не бачив.

Створити в Чорнобилі туристичну зону запропонувала ООН. У пропозиції йшлося про те, що, незважаючи на перевищення допустимої норми рівня радіації, ООН вважає можливим запрошувати в Чорнобиль туристів, а гроші, виручені від туризму, пішли б на допомогу і лікування тисячам незаможних українців, постраждалих від Чорнобильської трагедії.

Чорнобильська зона відчуження – найпривабливіше місце для туристів-екологів та туристів-екстремалів. Це місце також не перестануть відвідувати ті, для кого воно є рідним, а також серед відвідувачів багато тих, кому не байдужа доля нашої планети. Чорнобильська катастрофа зачепила населення усієї планети. Люди прагнуть знати більше про катастрофу, про її наслідки для всієї планети, а також про наслідки для безпосередніх мешканців чи ліквідаторів аварії.

Туризм у Чорнобильській зоні відчуження сьогодні є незаперечним фактом, який необхідно перетворити на позитивний чинник сприяння зацікавленості світу Україною. Про трагедію, яка сталася, треба пам'ятати, а кошти, що надходять від туризму, необхідно спрямувати на користь (економічну, екологічну, пізнавально-наукову) для країни та безпосередньо самої зони відчуження.

РОЗДІЛ 2. ПОТЕНЦІАЛ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ ВІДЧУЖЕННЯ ЯК ІННОВАЦІЙНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДЕСТИНАЦІЇ

2.1 Аналіз розвитку ринку туристичних послуг в Чорнобильській зоні відчуження

Починаючи з 90-х років і потім досить довгий період Чорнобильську зону можна було відвідати тільки нелегально. Спочатку це були невеликі групи мандрівників і дослідників. Друга хвиля нелегалів, охочих проникнути в небезпечний район, виникла після виходу в 2007-2009рр. комп'ютерної гри «S.T.A.L.K.E.R» української компанії GSC Game World. Третя хвиля нелегальних подорожей до зони виникла після появи роликів про відвідування на каналі YouTube.

Першим державним органом, який став організовувати офіційні поїздки в Чорнобильську зону відчуження стало агенство «Чорнобильінтерінформ», створене в 1995 році. Туристичні підприємства, які в той час організовували екскурсії в зону, співпрацювали з цим агенством. У 2002-му вийшла доповідь ООН, згідно з якою у більшості місць зони відчуження відтепер можна було залишатися без особливої шкоди для організму. З тих пір число туристів, що відвідали Чорнобиль, щорічно зростала. Постановою Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 564 було створено Державне агентство України з управління зоною відчуження (ДАЗВ), однією з функцій якого є надання дозволів на відвідування зони.

Сьогодні Чорнобильська зона є одним з найпопулярніших місць в Україні, які відвідують іноземні туристи. У Зоні відчуження встановлено новий рекорд відвідуваності: 74671 відвідувач за 8 місяців. Тільки за серпень

2019-го Чорнобильську зону відвідали 14 416 осіб. З початку року цей показник збільшився вп'ятеро: ще в січні-лютому зону відвідували менше 3 тисяч осіб, а починаючи з березня кількість туристів почала стрімко зростати.

Згідно з інформацією Державного підприємства "Центр організаційно-технічного і інформаційного забезпечення управління зоною відчуження» (ЦОТІЗ) з початку 2019 року Чорнобильську зону відвідали понад 107 тис. туристів [23]. Це майже на 40 тис. більше, ніж за аналогічний період минулого року, що є абсолютним туристичним рекордом зони. Динаміку туристичних потоків в зону відчуження зображено на рис. 2.1.

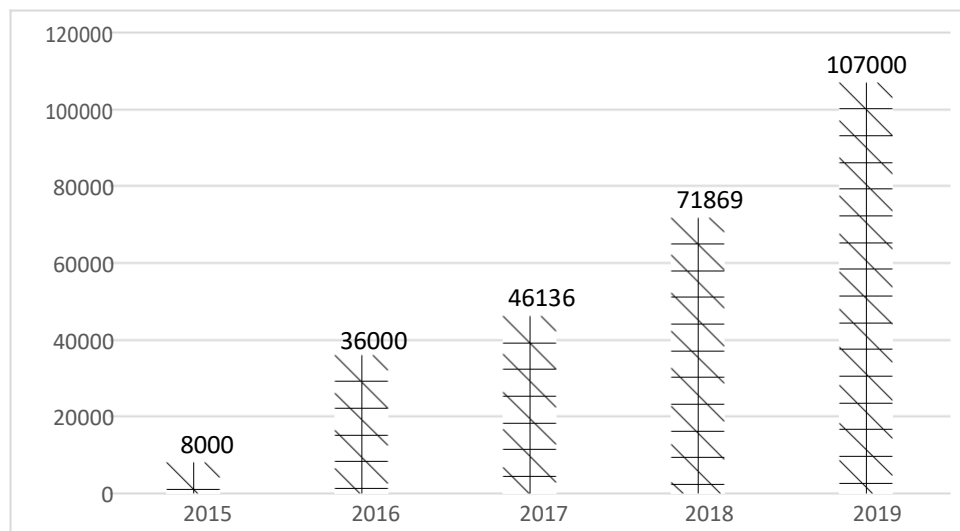

Рис. 2.1 Динаміка туристичних потоків в зону відчуження, осіб

Джерело: побудовано за даними джерела [24] станом на 1.11.2019р.

Для визначення середнього щорічного зростання кількості відвідувачів зони відчуження, було використано рівняння простої регресії (рис. 2.2).

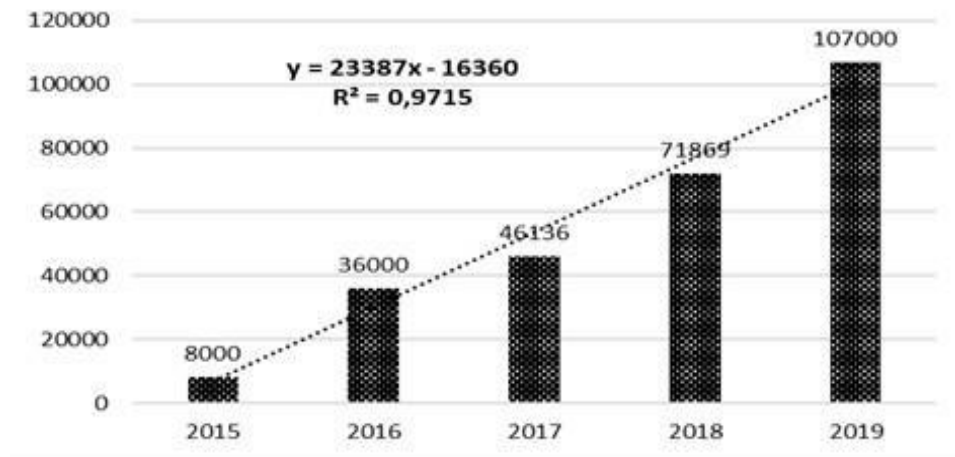

Рис. 2.2 Середнє щорічне зростання кількості відвідувачів зони відчуження, осіб

Джерело: побудовано за даними джерела [24] станом на 1.11.2019р.

Рівняння простої регресії, що розміщено на Рис. 2.2, дозволяє оцінити середнє щорічне зростання кількості відвідувачів зони відчуження з великим ступенем достовірності (значення коефіцієнту детермінації дорівнює $R_2 = 0,97$). Отже, за даними динаміки 2015-2019 рр. середнє щорічне зростання кількості відвідувачів зони відчуження становить 23387 осіб, що відповідає середньому гармонічному показнику темпу росту 1,91. Слід відзначити, що таке велике значення середнього приросту і росту отримано за рахунок різкого зростання показника в 2016 р. Наступні 4 роки темпи зростання уповільнились і за оцінками останніх 4 років середній темп росту становить 1,44 (44% щорічного середнього приросту). Якщо припустити збереження темпів останніх чотирьох років, у 2020 році слід очікувати близько 130 тис. відвідувачів зони відчуження.

Збільшення туристичного потоку відбувається за рахунок міжнародного просування зони відчуження. Спрощення та впорядкування правил перетину також позитивно впливає на відвідуваність. Відкриття нових маршрутів і підтримка розвитку туристичного потенціалу Чорнобиля на державному рівні, – всі ці фактори роблять зону відчуження привабливим

місцем для відвідувачів. Але варто пам'ятати, що це не парк розваг. Це територія, де необхідно дотримуватися особливих правил безпеки.

В Чорнобильській зоні відчуження заборонено:

- ✓ привозити із собою зброю;
- ✓ вживати алкогольні напої та наркотичні речовини;
- ✓ приймати їжу та палити на відкритому повітрі;
- ✓ ставити фото-, відеотехніку на землю;
- ✓ вивозити за межі зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення будь-які предмети, які мають походження з цих зон;
- ✓ вивозити за межі зони відчуження продукцію рослинництва і тваринництва (овочі, фрукти, ягоди, гриби, рослини, рибу, інші продукти харчування, вирощені (вироблені) на території зони відчуження), за винятком зразків для наукових цілей на підставі спеціального дозволу;
- ✓ вивозити за межі території або ввозити на територію зони відчуження відселення тварин (собак, котів тощо);
- ✓ порушувати форму одягу (відкрите взуття, короткі штани, спідниці);
- ✓ перебувати на території зони без супроводжуючої особи;
- ✓ виїжджати за межі зони відчуження в додаткових засобах індивідуального захисту;
- ✓ відвідувати їдальні в брудному одязі та взутті;
- ✓ пити воду з криниць, річок та інших наземних джерел у зоні відчуження;
- ✓ купатися, засмагати, ловити рибу, полювати, збирати фрукти, овочі, ягоди, гриби та інші продукти лісу у зоні відчуження;
- ✓ вживати в їжу фрукти, гриби, ягоди, м'ясо диких тварин, птиці, риби та інші продукти харчування, вирощені в зоні відчуження;
- ✓ відвідувати I зону (10-кілометрову) і II зону (буферну) без погодження зі службою радіаційної безпеки та без супроводжуючої особи;
- ✓ пересуватися по території I зони (10-кілометрової) і II зони (буферної) поза визначеними маршрутами.

Динаміку грошових надходжень від туристичної діяльності в Чорнобильській зоні відчуження зображено на рисунку 2.3.

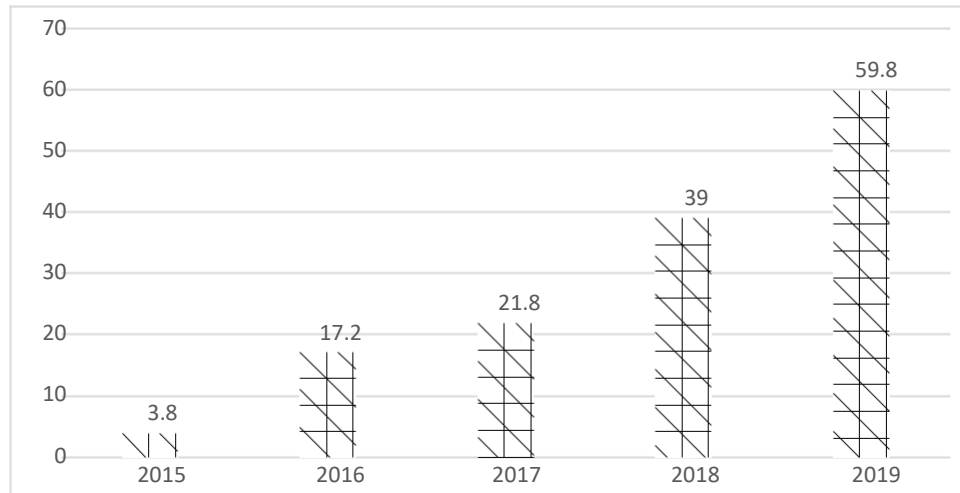

Рис. 2.3 Динаміка грошових надходжень від туристичної діяльності в зоні відчуження, млн грн

Джерело: побудовано за даними джерела [28]

На вулицях евакуйованого міста Прип'ять нині можна зустріти людей з усіх куточків світу. Немає хіба що громадян Росії - їх до Чорнобильської зони з її режимними об'єктами не пускають. Також складно потрапити сюди білорусам. Втім, туроператорів це не дуже бентежить, адже західні туристи за враження від відвідання зони відчуження готові платити більше. Одноденна групова екскурсія до Чорнобиля в середньому коштує 100 євро.

За даними ЦОТІЗ, загальна кількість країн, звідки приїжджають до Чорнобиля – 130. Серед них Сінгапур, Чилі, Мексика, Японія та інші [25]. За даними Державного агентства з управління зоною відчуження [24], майже 80% туристів приїхали з інших країн. Структуру відвідувачів зони відображено на рисунку 2.4.

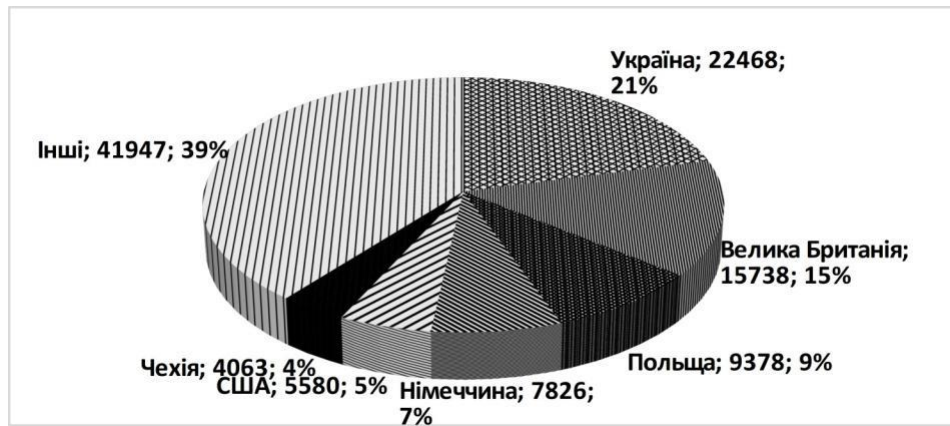

Рис. 2.4 Розподіл відвідувачів зони відчуження за країнами

Серед іноземних держав найбільше відвідувачів прибуло з Великої Британії (15 738 туристів), Польщі (9 378), Німеччини (7 826), США (5 580) та Чехії (4 063). Українців серед відвідувачів зони цього року також було чимало – 22 468 осіб.

На сьогодні у зоні відчуження функціонує 21 маршрут:

- № 1 КПП Дитятки - с. Черевач - м. Чорнобиль;
- № 2 м. Чорнобиль (майданчик біля Свято-Іллінського храму)
- № 3 м. Чорнобиль (пам'ятник «Тим, хто врятував світ», , меморіальний комплекс «Зірка Полин», Свято-Іллінська церква);
- № 4 м. Чорнобиль - с. Паришів;
- № 5 м. Чорнобиль - ЧАЕС - КВ «Вектор»;
- № 6 м. Чорнобиль – ЧАЕС;
- № 7 м. Чорнобиль - м. Прип'ять;
- № 8 м. Чорнобиль - Чорнобиль-2;
- № 9 м. Чорнобиль - с. Красне;
- № 10 м. Чорнобиль - смт. Поліське;
- № 11 м. Чорнобиль - ПТ «Сказочний»;
- № 12 м. Чорнобиль - с. Бички;
- № 13 м. Чорнобиль - с. Опачичі - с. Купувате;
- № 14 р. Уж - р. Прип'ять до м. Чорнобиль (водний);
- № 15 р. Дніпро - р. Прип'ять - р. Дніпро до с. Теремці (водний);
- № 16 р. Дніпро - р. Прип'ять до м. Чорнобиль (водний);

№ 17 р. Дніпро - р. Прип'ять до залізничного мосту (водний);

№ 18 р. Дніпро - р. Прип'ять - р. Брагінка до с. Ладижичі (водний);

№ 19 КПП Дитятки - с. Черевач – м. Чорнобиль (повітряний);

№ 20 КПП Зелений мис - с. Опачичі (с. Оташів) – м. Чорнобиль (повітряний);

№ 21 м. Чорнобиль - р. Уж – с. Рагівка (повітряний).

Нещодавно заявлено про відкриття нового туристичного маршруту "Локаціями зйомок міні-серіалу «Чорнобиль» в Києві". Серіал «Чорнобиль» - телевізійний міні-серіал в жанрі історичної драми, створений американським телеканалом НВО, отримав десять премій «Еммі». Серіал «Чорнобиль» суттєво вплинув на туризм в м. Прип'яті, а саме, потік іноземних туристів в місто збільшився в п'ять разів. Створення туристичних маршрутів по місцях зйомок фільмів чи телесеріалів практикується в усьому світі. Так, наприклад, у Новій Зеландії прокладені туристичні маршрути по місцях зйомок «Володаря кілець», зростання інтересу туристів до Північної Ірландії, Ісландії та Мальти тревел-експерти пов'язують з тим, що саме там знімався серіал «Ігри престолів», в лондонському передмісті Уотфорд на місці павільйонів, в яких Warner Brothers знімали фільм, відкрився музей Гаррі Поттера.

Відкриття активного туризму в Чорнобильській зоні (водний і повітряний) цікаве тим, що місце найбільшої екологічної катастрофи трансформується в територію позитивного використання.

Покращення туристичної привабливості зони відчуження – невідкладне завдання як державних органів, так і підприємств, що безпосередньо працюють в цьому регіоні. Протягом 2018-2019 рр. було зроблено наступні кроки щодо підвищення якості надання послуг з відвідування Чорнобильської зони:

- 1) керівництво ДАЗВ взяло участь у презентації результатів кампанії з оцифрування туристичних пам'яток Київщини, що відбулася у Міжнародному аеропорту Бориспіль. Одним із представлених на веб-сайті з промоції туристичного потенціалу Київщини маршрутів була

екскурсія під НБК (новий безпечний конфайнмент) – об'єкт «Укриття» у вигляді арки.

- 2) у липні 2019 року в Офісі президента створено робочу групу щодо покращення туристичної привабливості зони відчуження [26]. Результатом роботи групи став указ Президента № 512/2019 "Про деякі питання розвитку територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи" від 10 липня 2019 року [27]. Зараз цей указ впроваджується.
- 3) в робочій групі розроблено положення, які усувають штучно створену монополію діяльності певних туристичних операторів. Зазначається, що зона повинна, перш за все, реалізовувати соціальну функцію для депресивних районів, наповнювати бюджети депресивних прилеглих районів, тому модель розподілу доходів від туризму слід змінити.

У зв'язку із зростанням туристичного потоку за згаданим указом передбачається вжити невідкладних заходів щодо облаштування визначених в установленому порядку маршрутів необхідною інфраструктурою.

2.2 Аналіз розвитку туристичної інфраструктури в Чорнобильській зоні відчуження

У Чорнобильській зоні відчуження відсутнє поняття "готелі для туристів", тому не слід чекати від таких готелів звичайного сервісу і зручностей. Проте, умови для відпочинку після активно проведеного дня тут присутні. Радіаційний фон в номерах готелів не відрізняється від фону у м. Києві.

Готель "Десятка". Готель розташований в центрі міста Чорнобиль в колишній будівлі "Чорнобильінтерінформу". Готель має 2 поверхи. Ремонт

2014 року. Прості номери для 2х і 3х чоловік. Один туалет і душ на 2 кімнати. З вартістю розміщення у номерах готелю можна ознайомитись в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Ціни за розміщення в готелі «Десятка»

Тип номера	Вартість, грн/доба
Одномісний «стандарт»	700
Двомісний «стандарт»	950
Двомісний «напівлюкс»	1100

Вартість проживання включає сніданок, 2 пляшки води по 0,5 л та 200 мл соку.

Номери готелю "Десятка" обладнані новими меблями: зручними ліжками з ортопедичними матрацами, місткими шафами, тумбочками, столами, стільцями. У кожному номері новий телевізор з діагоналлю 32". Гостям надаються рушники, мило, шампунь.

Легендарне кафе "Десятка" ("Кафе 10") розташоване в самому центрі Чорнобиля, на території Зони відчуження Чорнобильської АЕС. Орієнтоване на туристів, які відвідують Чорнобиль з екскурсіями, а також працівників ЧАЕС. У кафе "Десятка" можна розташуватися в одному з трьох залів: зал на 40 гостей, зал на 24 гостя (бар), банкетний зал на 8 гостей. Різноманітна українська кухня різних регіонів, від закарпатського завіваника і східної печені, до одеської фаршированої риби і котлети по-київськи. З цінами та асортиментом страв в кафе «Десятка» можна ознайомитись в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Приклад основного меню з цінами

Назва страви	Вартість, грн
Борщ по-українськи	15
Тунець під ягідним соусом	70
Салат «Весняний»	25
Безе	25
Чай з липою	10

На території готелю також є сувенірна лавка, яка подарує прекрасну можливість забрати з собою матеріальне нагадування про проведений час в Чорнобильській зоні.

Службовий готель "Прип'ять". Знаходиться в місті Чорнобиль, на вул. Полупанова. Всі номери по-радянськи прості. Відвідувачам видається випрасувана накрохмалена білизна зі штампами Чорнобильського спецкомбінату, мило, рушник. Горяча вода буває не завжди. У номерах розставлена прості радянські меблі, є телевізор (тільки в "люксах", - і це єдина їхня відмінність від простого номера) і навіть радіоточка, що веде мовлення ніби з минулого про досягнення районних господарств Іванківського району. номери двох типів - 3х-місні і 4х-місні.

З 15 березня 2018 року у м. Чорнобиль для відвідувачів зони відчуження відкрито музей «Зірка Полин», створений до 25-річчя Чорнобильської катастрофи [29].

Музей «Зірка Полин» – місце, де повинен побувати кожен, хто приїхав до зони відчуження. Музей став місцем роздумів про минуле і майбутнє людства, місцем пам'яті. Дуже цікава експозиція, дуже сильна за емоційним впливом на відвідувача. Інтер'єр музею – це спогади про катастрофу в символічних композиціях, а також її наслідки та життя зони відчуження після 25-ти років аварії. За допомогою сучасних технічних засобів створено світ із асоціацій, спогадів, роздумів та мрій. В експозиції музею відсутні стенди, вітрини та чіткі композиційні схеми, проте відверто зримим є передчуття вибуху енергетичної системи в просторі й часі. Саму будівлю музею прикрашено зображенням лелек, які символізують трагедію Полісся.

Зона відчуження щороку привертає увагу все більшої кількості людей. Тому важливо забезпечити комфортне та безпечне перебування відвідувачів на цій території та надати їм якомога повнішу інформацію про Чорнобильську аварію та її наслідки. У цьому музеї відвідувачі зможуть на власні очі побачити, як зона відчуження перетворювалась на «територію змін».

У серпні 2016 року Громадською організацією «Прип'ять.ком» було ініційовано створення Інформаційного центру «Чорнобиль. Територія змін» як механізму впровадження в життєдіяльність місцевих громад системи знань про екологічну безпеку та сталий розвиток Поліського регіону. Слід зауважити, що за 30 років з моменту Чорнобильської аварії аналогів такого центру інформування громадськості не було створено. Ця ініціатива була підтримана Програмою малих грантів ПРООН/ГЕФ, Державним агентством України з управління зоною відчуження та рядом його спеціалізованих установ, Громадською мережею ГЕФ ПМГ, а також районними та сільськими органами місцевого самоврядування та місцевою громадою.

Центр було відкрито в серпні 2017 року біля КПП в с. Дитятки Іванківського району Київської області. Дане місцезнаходження центру забезпечує максимальне інформаційне охоплення серед основних цільових груп проекту, а саме: місцевого населення Іванківського та Поліського районів, що проживає на межі з зоною відчуження; представників ОГС, що займаються питанням захисту довкілля; відвідувачів зони відчуження, включаючи туристів.

Дороги в Зоні відчуження ідеально рівні, без єдиної вибоїни, чим не може похвалитися навіть Київська область. І це зовсім не спроба відмити гроші під благим приводом: рівне асфальтне покриття покладено з конкретною метою - не розкидати радіоактивні відходи, що перевозяться у вантажівках на дослідження або зберігання. За регламентом, ці машини повинні пересуватися зі швидкістю не більше ніж 40 км/год., щоб вантаж не розсипався.

На даний час найбільшим спеціалізованим підприємством з організації екскурсій в Чорнобиль є туроператор «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» [34]. «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» - об'єднання організацій та окремих професіоналів в області Чорнобильської аварії, екології та туризму. Мета проекту - ліквідація «інформаційного забруднення» в суспільстві внаслідок аварії на ЧАЕС, проведення лекцій та тренінгів для новачків і професіоналів безпосередньо

на місці аварії, навчання поводженню з радіацією і основам виживання в умовах техногенних катастроф.

Маршрути поїздок, їх зміст розробляє Сергій Мирний – офіцер чорнобильської радіаційної розвідки, безпосередній учасник подій, що відбувалися в Зоні, відомий фахівець по Чорнобилю та радіаційно-екологічним катастрофам. Він ще й професійний оповідач про Чорнобиль: його повість, документальний та художні романи та кіносценарії на цю тему отримали престижні премії у різних країнах світу.

«ЧОРНОБИЛЬ ТУР» пропонує відвідувачам різноманітні формати поїздок, що відрізняються тривалістю і сценаріями:

1) Індивідуальні поїздки для тих, хто хоче з'їздити в Чорнобиль сам або зі своєю групою, або у кого особливі вимоги по часу, географії відвідування або транспорту.

2) Повна поїздка на один день, з виїздом з Києва о 8:00 ранку і поверненням близько 21:00, в якій гості відвідують місто Чорнобиль, Чорнобильську АЕС і оглядовий майданчик об'єкту Укриття, проводять кілька годин в покинутому мешканцями, колись 50-тисячному місті Прип'ять.

3) Дводенна, трьох- чи навіть семиденна поїздка, що дозволяє повністю зануритися в Зону, з більш ретельним, неквапливим оглядом основних об'єктів і відвідуванням ряду важливих, але рідко показуваних місць, з зануренням в чорнобильську природу, душевним спілкуванням з самоселами – жителями Зони, і поселенням в готелі найтихішого міста Чорнобиль.

Типовий одноденний маршрут поїздки до Чорнобильської зони відчуження, який надає туристична організація «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» включає в себе:

- 7:30-7:50 реєстрація, 8:00 виїзд з Києва;
- стела "Чорнобильський район";

- в'їзд в 30-кілометрову зону: контрольнo-пропускний пункт (КПП) "Дитятки";
- села Залісся і Копачі: огляд уцілілих будівель;
- КПП "Лельов": в'їзд в 10-кілометрову зону;
- Дезактивований Рудий ліс на місці західного радіоактивного сліду від першого, найпотужнішого викиду від вибуху 4-го енергоблоку;
- стела "Прип'ять" біля в'їзду в місто;
- м. Прип'ять, покинутий жителями понад чверть століття тому (без відвідування будівель всередині з міркувань безпеки): "чортове колесо"; дитячий садок і школа, міський басейн р. Прип'ять, стадіон, кінотеатр "Прометей", пристань з затопленим причалом, будівля міліції з СІЗО; будівля міськвиконкому - перший штаб ліквідації наслідків аварії; готель "Полісся", де був спостережний пункт коректування вертолітних операцій над руїною 4-го реактора; лікарня, яка прийняла перших постраждалих від аварії та її ліквідації;
- Чорнобильська АЕС: меморіал біля адміністративного корпусу, Саркофаг - оглядовий майданчик, об'їзд навколо території ЧАЕС, годування сомів;
- секретний об'єкт Чорнобиль-2, гігантські антени радара "ДУГА-1", секретне містечко Чорнобиль-2, що забезпечувало працездатність антен загоризонтного стеження за запуском балістичних ракет;
- місто Чорнобиль: пішохідна прогулянка; огляд міста і виставки техніки і роботів, які брали участь у ліквідації аварії;
- обід (вечеря) в Чорнобилі (за бажанням).

Щоб краще зрозуміти і відчувати щось особливе, що породило Чорнобильську зону - а саме радіацію – додатково можна замовити в поїздку індивідуальний дозиметр-радіометр Terra-II. Він буде постійно інформувати про рівень радіації місцевості, а в кінці дня покаже точну величину отриманої за поїздку дози.

Серіал "CHERNOBYL" НВО породив велику хвилю інтересу до теми Чорнобиля у всьому світі. Фахівці «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» за допомогою

безпосередніх учасників тих подій підготували унікальний спеціальний тур, що розкриває його відвідувачам таємниці і справжні історії подій, що відбулися на Чорнобильській АЕС.

Відвідувачі матимуть змогу побувати на справжніх локаціях Чорнобильської зони відчуження, що були обіграні в серіалі «CHERNOBYL» від HBO:

підвал Чорнобильської атомної електростанції, в якому розташовувався штаб ліквідації в перші дні після вибуху четвертого енергоблоку;
пожежна частина, звідки виїхали перші пожежники;
медично-санітарна частина міста Прип'ять, яка прийняла перших постраждалих, в заблокованому підвалі якої до сих пір знаходиться високорадіоактивний одяг перших ліквідаторів;
легендарний прип'ятський міст, з якого, за версією серіалу, мешканці Прип'яті спостерігали за пожежею на станції;
такі популярні місця, як парк розваг зі всесвітньо відомим Колесом огляду.

Учасники туру також мають змогу почути справжні історії людей, образи яких були відображені у серіалі, а з деякими з них навіть можна поспілкуватися; проїхатись в броньованій машині, на якій ліквідатори в 1986 році виїжджали на розвідку, складаючи перші карти радіаційного забруднення; скуштувати справжній станційний обід в їдальні ЧАЕС.

В кінці 2019 року завершився етап створення першого в історії світу маршруту активного водного туризму на території, що колись постраждала від наймасштабнішої радіаційної катастрофи. Всі варіанти маршрутів були перевірені фахівцями, були проведені дозиметричні виміри, і допущені для використання масовим туристом.

Програма дводенного групового водного від «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» включає: виїзд з Києва о 8:00. Приїзд в с. Черевач, пересадка в каяки. Річковий маршрут протяжністю 18 кілометрів проходить вниз за течією по річці Уж на ділянці Чорнобильського Біосферного заповідника з виходом на

річку Прип'ять і швартуванням у місті Чорнобиль. Прохід займає близько 5 годин. Після чого група прибуває в місто Чорнобиль для вечері і розміщення в готелі на ніч. Вечірня екскурсія по м. Чорнобиль.

Одна з найбільш незабутніх екскурсій - проліт над Чорнобильською Зоною відчуження, містом Прип'яттю, ставом-охолоджувачем. Саме авіаекскурсія дозволяє відкрити секрети покинутої людьми території Зони, побачити стада коней Пржевальського, диких кабанів, а за особливої удачі - лосів. Відео та фотозйомка протягом польоту дозволена. Авіаекскурсія не має обмежень у віці та дозволяє людям молодше 18 років побачити Чорнобильську зону відчуження.

Відкриття активного туризму в Чорнобильській зоні знаменує новий етап ліквідації наслідків аварії, при якому місце найбільшої екологічної катастрофи трансформується в територію позитивного використання.

З цінами за послуги з організації поїздок туроператора «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» можна ознайомитись в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Ціни на тури в зону відчуження туристичного оператора «ЧОРНОБИЛЬ

ТУР» з особи, USD

Одноденна екскурсія			
для громадян України (зі знижкою):	49		
для громадян інших країн	99		
екскурсія англійською мовою	99		
Дводенна екскурсія			
для громадян України (зі знижкою):	129		
для громадян інших країн	249		
екскурсія англійською мовою	249		
Повітряні тури, літак			
	Без опцій	+трансфер	+трансфер+гід
3 особи, група	236	258	-
2 особи, група	354	388	416
1 особа	708	775	831
Повітряні тури, гвинтокрил			
3 особи, група	676	687	-
2 особи, група	998	1031	1059

Продовження табл. 2.3

1 особа	1998	2062	2117
Екскурсія "Локаціями зйомок міні-серіалу" Чорнобиль "в Києві"			
для громадян України		140	
для громадян інших країн		185	
Однорічний груповий водний тур, каяк			
для громадян України		180	
для громадян інших країн		200	
Дворічний груповий водний тур, каяк			
для громадян України		270	
для громадян інших країн		330	

Ціна включає: максимально дозволений час перебування в Зоні (виїзд з Києва о 8.00, прибуття в 19.30-21.00), розширену програму відвідання, авторський супровід письменником і ліквідатором Сергієм Мирним або спеціально підготовленими ним гідами, навчання навичкам радіаційного виживання, комфортабельний транспорт з кондиціонером, перегляд добірки документальних фільмів, карти маршруту, іменні сертифікати про відвідування Чорнобильської зони відчуження.

Пропозиції з організації відвідування зони відчуження розміщені також від інтернет-сервісу відпочинку та розваг go2chernobyl, «CHERNOBYL ADVENTURE» та клубу «КАВА» (м. Дніпро), а також створений проект «Chernobyl Zone — Radioactive Team».

Отже, Чорнобильська зона відчуження є особливим та унікальним туристичним місцем. Туристична інфраструктура, що включає готелі та заклади харчування, є нерозвиненою. Проте це зумовлено специфічністю зони відчуження, в яку туристи приїжджають здебільшого на один день. Існує декілька туристичних підприємств, які організують поїздки до зони, а також створюють нові атракції, тим самим розвиваючи туристичну інфраструктуру Чорнобильської зони відчуження.

2.3 Аналіз ресурсного потенціалу Чорнобильської зони відчуження

З роками до традиційних місць «паломництва», ЧАЕС та міста Прип'ять, додалася низка нових туристичних об'єктів. Уряд та територіальні громади, які межують із зоною, говорять про максимальне сприяння офіційному чорнобильському туризму. Тим часом дозиметричний контроль свідчить, що рівень радіації з часу аварії стрімко знизився. Тому, на думку посадовців і туроператорів, в межах офіційних маршрутів туристам нічого не загрожує.

Радіація додає особливий інтерес зоні. Присутність радіації в кількостях вище природних у центральній, ближчій до епіцентру частині зони є хоча і невидимим для ока, але, можливо, найціннішим культурним пам'ятником зони. Тут зараз, в тисячократно зменшеному масштабі, на землі лежить картина забруднення після великомасштабного Чорнобильського радіаційного інциденту – картина надзвичайно цікава, показова для радіаційних, хімічних, терористичних інцидентів - і, на щастя, для відвідування вже практично безпечна.

Гіди зони відчуження та туроператори, стверджують, що найбільше відвідувачів цікавлять покинуте місто ядерників Прип'ять, промисловий майданчик ЧАЕС (звідки донедавна можна було побачити саркофаг четвертого енергоблоку, а нині над ним височіє новий безпечний конфайнмент), а також – колишні радянські секретні об'єкти на цій території та природа українського Полісся, яка за три десятиліття відсутності людини повністю відновилася.

Усі екскурсії починають з прибуття на КПП «Дитятки», де проводять перевірку документів. Кожен повинен підписатися під «Правилами поведінки». На вході туристів перевіряють. Влітку 2017 року біля головних воріт Чорнобильської зони, на КПП «Дитятки», відкрили давно необхідний відвідувачам Чорнобильської зони інформаційно-торговий центр. У ньому

можна отримати інформацію про Чорнобильську зону і правила її відвідування, переглянути відеоматеріали, придбати засоби індивідуального захисту, дозиметри, карти, наукову, науково-популярну, мемуарну та художню літературу про Чорнобиль. Також, відвідувачів інформаційно-торгового центру очікує широкий набір тематичних сувенірів: магніти, брелоки, чашки, футболки, кепки, ручки, листівки та багато іншого. Відкриття інформаційно-торгового центру на КПП «Дитятки» наблизило Чорнобильську зону до стандартів провідних світових туристичних локацій.

Наступним за маршрутом є Чорнобиль, де дозиметр показує 10 мікрорентген/год (приблизно так само й у Києві). У приміщенні Державного агентства інформації, розвитку і міжнародної співпраці «Чорнобильінтерінформ» туристи проходять інструктаж. Гідом для туристів зазвичай є постійний працівник на забрудненій території.

Алея Пам'яті меморіального комплексу "Зірка Полин" в Чорнобилі - це символічне кладовище з назвами 162 населених пунктів, які зрівняли із землею після Чорнобильської катастрофи.

Найзагадковіша споруда зони відчуження, яку лише нещодавно відкрили для туристів та ЗМІ – артефакт Холодної війни між СРСР та Заходом – радіолокаційна станція «Дуга» та розташоване біля неї режимне селище радянських часів «Чорнобиль-2». Місце для радара було обрано не випадково - установка споживала велику кількість електроенергії і планувалось, що 1-й і 2-й енергоблоки АЕС подаватимуть струм прямо на станцію. У Радянському Союзі було три таких комплекси. Перших двох радарних антен вже давно не існує, а ось чорнобильська - вціліла. Довгий час об'єкт був засекречений. Сьогодні ж це одне з найулюбленіших місць для відвідування і фотографування. В інтернеті є відео кількох нелегальних відвідувачів - «сталкерів», які незаконно добралися до «Чорнобиля-2» і навіть піднялися на вершечки «Дуги». Нині об'єкт посилено охороняють, але віднині сюди пускають офіційних туристів. Проте підійматися нагору по металевих драбинах заборонено: адміністрація зони відчуження та

туристичні агенції в такому разі не можуть гарантувати безпеку туриста, до того ж, для такого сходження були б не зайвими альпіністська страховка та відповідні навички, стверджують гіді.

З оглядового майданчика Чорнобильської АЕС можна детально розглянути саркофаг, який накриває будівлю четвертого енергоблоку. Це унікальна споруда заввишки в 110 метрів, створена для консервації сильного радіаційного фону ЧАЕС, яка дозволяє убезпечити навколишню територію від радіоактивних речовин. Також на оглядовому майданчику встановлено пам'ятник ліквідаторам наслідків аварії на ЧАЕС.

Поруч із центральним входом до ЧАЕС – залізничний міст через став-охолоджувач. Коли відвідувачі мають час – їм пропонують кинути туди шматочки хліба і спостерігати. Спершу на поживу виринають з глибин дрібніші риби. Тоді їх розштовхує хижа чорна тінь: це легендарний чорнобильський сом. Рибина здатна за один раз ковтати до половини хлібини, яку кидають туристи чи працівники станції. Риба тут розкошує: рибалити у ставку суворо заборонено через надвисоке радіоактивне забруднення води і мулу.

Рудий ліс - ділянка соснового лісу в безпосередній близькості від Чорнобильської АЕС. Деревя взяли на себе потужний удар радіації, який пофарбував хвою в цегляний колір, і перетворилися в «іржавий» ліс. Загиблій лісовий масив по суті був міною уповільненої дії, так як, наприклад, під час пожежі міг послужити джерелом вторинного радіоактивного забруднення. Тому було прийнято рішення про поховання частини найбільш зараженої деревини. Згодом, екосистема почала відновлюватися і на цьому місці почали рости молоді сосни.

За радянських часів Прип'ять, місто атомників, вважалось одним із найсучасніших в Україні. Але починаючи з 28 квітня 1986 року тут ніхто не живе. Людей евакуювали поспіхом. Щоб прискорити процес, мешканців просили не брати багато речей: переконували, що евакуація є тимчасовою. Тому в багатьох квартирах залишилися меблі, радянська побутова техніка та

сантехніка, деякі особисті речі. Будинки поступово руйнуються, тому туристам заходити до них категорично не радять. Між тим, в адміністрації зони відчуження розглядають можливість відремонтувати кілька будинків у Прип'яті, відновити усередині побут 1986 року станом на день аварії, щоб показувати їх туристам.

Парк атракціонів - одна з найпопулярніших визначних пам'яток Прип'яті. Напівзруйновані гойдалки і занедбані алеї різко підкреслюють контраст між минулим і сьогоденням. Відкриття цього парку було заплановано на 1 травня 1986 року, але йому так і не судилося прийняти своїх гостей через катастрофу, що відбулася. Колесо огляду, на якому так ніхто і не покатався, стало одним із символів як Прип'яті, так і всієї Чорнобильської зони.

Після катастрофи на Чорнобильській атомній станції тисячі жителів з навколишніх сіл були евакуйовані. Більшість їхніх будинків було зруйновано і поховано в могильники, проте в селі Копачі уціліла будівля дитячого садка. Іграшки та дитячі меблі поруч зі зловісним знаком "радіація" і забутими протигазами вражають не менше, аніж занедбаний парк атракціонів і колесо огляду в Прип'яті.

Лікарняний комплекс медико-санітарної частини (МСЧ-126) міста Прип'яті, покинутий в зв'язку з аварією на ЧАЕС, апріорі сам по собі є страшним і незатишним. Високий ступінь збереження медичної інфраструктури укупі зі специфікою архітектурного проекту будівлі (навіть вдень там тьмяне світло) зумовили виникнення постапокаліптичного вигляду внутрішніх приміщень. Окремі палати і кімнати МСЧ-126 ідеально підходять для зйомки науково-фантастичних трилерів на тему життя в світі після ери людини. У підвалі МСЧ-126 досі лежать речі пожежних, які брали участь в гасінні пожежі на даху 4-го енергоблоку. Все це зумовило безперервний інтерес відвідувачів Зони Відчуження до цього об'єкта.

У Чорнобилі, де вахтовим методом живе та працює персонал зони відчуження, можна побачити музей побуту українського Полісся з тисячами

старовинних речей і предметів одягу. І – ще один музей просто неба: зі зразками техніки, яка ліквідувала аварію на четвертому енергоблоці ЧАЕС.

Відомий італійський художник Фабіанські Батсфорд відвідав Зону відчуження та створив там чотири нових арт-об'єкти. Його чорно-білі картини прикрасили стіни кількох будинків, вони засновані на документальних кадрах. Художник багато працює над проектами вуличного мистецтва, його роботи можна зустріти в галереях, клубах та музичних фестивалях на міжнародному рівні. Арт-об'єкти Фабіанські спрямовані на привернення уваги суспільства до важливих тем, кожна його робота – соціально-історичний коментар. Крім того, в своїй творчості художник використовує тільки нешкідливі матеріали, які не впливають на екологію [49].

Ще одна особливість Зони відчуження - різноманіття тваринного світу. Коли люди поїхали з уражених радіацією територій, природа швидко відвоювала назад свої володіння. Зараз в місцевих лісах можна зустріти ведмедів, видр, борсуків, ондатр, рисей, оленів, коней Пржевальського, вовків і інших рідкісних тварин, яких тут не бачили з початку 20-х років минулого століття.

Хижі птахи гніздяться на балконах, як на скелях, рисі та кабани використовують квартири нижчих поверхів як природні печери. Колишній міський стадіон став густим молодим лісом, де знаходять притулок лосі, олені та козулі. Так виглядає екосистема, що утворилася в місті Прип'ять після відселення. Це унікальна для Полісся природна спільнота, більше характерна для скелястих гірських масивів, стверджують біологи. Дикі тварини зони відчуження часто не бояться людини. Так, чимало працівників зони розповідають, що взимку бачили вовків, які, помітивши людину, не тікали, а залишалися в полі зору. Лис, якого працівники зони кличуть Семеном, став своєрідною туристичною візитівкою зони відчуження: зустріти рудого мешканця Прип'яті туристи та члени офіційних делегацій

вважають найбільшим везінням. Тут знайшли пристановище і характерні для Полісся види, і нові, як-от коні Пржевальського.

Природа Чорнобильської зони приваблює і науковців, і туристів: нині це найбільша безлюдна та заліснена територія Європи. 26 квітня виповнюється не лише трагічна річниця Чорнобильської катастрофи, а й третя річниця створення наймолодшої природоохоронної структури України – Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника. Заповідник займає 227 тисяч гектарів унікальних угідь і природних ландшафтів, тут ростуть 1,2 тисячі видів рослин. Нині на цій території проживають понад 400 видів тварин, включаючи рідкісні та червонокнижні. Головною метою створення заповідної території було збереження його неповторної флори і фауни, стабілізація гідрологічного режиму, реабілітація забруднених радіацією земель та проведення наукових досліджень у сфері екології, природознавства й географії. Заповідник займає дві третини території зони відчуження. Подібні заповідники існують у світі – на Уралі та в Білорусі, а от для України він є унікальним і, до того ж, найбільшим у країні. На його території є велике різноманіття: 23 наземних і 7 водних фітосистем, п'ять різних видів ландшафтів, 303 види хребетних, 1256 видів вищих рослин, 120 видів лишайників та 200 видів мохів [50].

Перша туристична карта Чорнобильської зони - абсолютно новий і свіжий погляд на реалії і майбутнє Чорнобильської зони. Створена колективом «ЧОРНОБИЛЬ ТУР», карта містить всі основні туристичні локації і відображає стан туризму Чорнобильській зоні відчуження в цілому (Додаток А). Карта виконана в оригінальному стилі, на ній зображені найцікавіші об'єкти Зони відчуження і прилеглих районів: ЧАЕС зі ставком-охолоджувачем, в якому плавають відомі на весь світ соми. Міста Прип'ять та Чорнобиль з їх відомими локаціями. Військове містечко "Чорнобиль-2", антени заобрійної радіолокаційної станції "Дуга-1". Меморіал героям-ліквідаторам. Виселені села. Відстійники радіоактивної техніки. Заповідник. Ведмеді, лосі, лисиці і вовки - все це створено рукою художника на карті.

Висновки до другого розділу

Сьогодні Чорнобильська зона є одним з найпопулярніших місць в Україні, які відвідують іноземні туристи. У Зоні відчуження встановлено новий рекорд відвідуваності: 74671 відвідувач за 8 місяців. Тільки за серпень 2019-го Чорнобильську зону відвідали 14 416 осіб. З початку року цей показник збільшився вп'ятеро: ще в січні-лютому зону відвідували менше 3 тисяч осіб, а починаючи з березня кількість туристів почала стрімко зростати.

Згідно з інформацією Державного підприємства "Центр організаційно-технічного і інформаційного забезпечення управління зоною відчуження» (ЦОТІЗ) з початку 2019 року Чорнобильську зону відвідали понад 107 тис. туристів. Це майже на 40 тис. більше, ніж за аналогічний період минулого року, що є абсолютним туристичним рекордом зони.

За даними динаміки 2015-2019 рр. середнє щорічне зростання кількості відвідувачів зони відчуження становить 23387 осіб, що відповідає середньому гармонічному показнику темпу росту 1,91.

Збільшення туристичного потоку відбувається за рахунок міжнародного просування зони відчуження. Спрощення та впорядкування правил перетину також позитивно впливає на відвідуваність. Відкриття нових маршрутів і підтримка розвитку туристичного потенціалу Чорнобиля на державному рівні, – всі ці фактори роблять зону відчуження привабливим місцем для відвідувачів.

На вулицях міста Прип'ять нині можна зустріти людей з усіх куточків світу. Немає хіба що громадян Росії - їх до Чорнобильської зони з її режимними об'єктами не пускають. Також складно потрапити сюди білорусам. Втім, туроператорів це не дуже бентежить, адже західні туристи за враження від відвідання зони відчуження готові платити більше.

За даними ЦОТІЗ, загальна кількість країн, звідки приїжджають до Чорнобиля – 130. Серед них Сінгапур, Чилі, Мексика, Японія та інші. За даними Державного агентства з управління зоною відчуження, майже 80%

туристів приїхали з інших країн. Серед іноземних держав найбільше відвідувачів прибуло з Великої Британії (15 738 туристів), Польщі (9 378), Німеччини (7 826), США (5 580) та Чехії (4 063). Українців серед відвідувачів зони цього року також було чимало – 22 468 осіб.

На сьогодні у зоні відчуження функціонує 21 маршрут. Нещодавно заявлено про відкриття нового туристичного маршруту "Локаціями зйомок міні-серіалу «Чорнобиль» в Києві". Серіал «Чорнобиль» - телевізійний міні-серіал в жанрі історичної драми, створений американським телеканалом НВО, отримав десять премій «Еммі». Серіал «Чорнобиль» суттєво вплинув на туризм в м. Прип'яті, а саме, потік іноземних туристів в місто збільшився в п'ять разів.

Покращення туристичної привабливості зони відчуження – невідкладне завдання як державних органів, так і підприємств, що безпосередньо працюють в цьому регіоні. Протягом 2018-2019 рр. було зроблено наступні кроки щодо підвищення якості надання послуг з відвідування Чорнобильської зони:

1) керівництво ДАЗВ взяло участь у презентації результатів кампанії з оцифрування туристичних пам'яток Київщини, що відбулася у Міжнародному аеропорту Бориспіль. Одним із представлених на веб-сайті з промоції туристичного потенціалу Київщини маршрутів була екскурсія під НБК (новий безпечний конфайнмент) – об'єкт «Укриття» у вигляді арки.

2) у липні 2019 року в Офісі президента створено робочу групу щодо покращення туристичної привабливості зони відчуження. Результатом роботи групи став указ Президента № 512/2019 "Про деякі питання розвитку територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи" від 10 липня 2019 року. Зараз цей указ впроваджується.

3) в робочій групі розроблено положення, які усувають штучно створену монополію діяльності певних туристичних операторів. Зазначається, що зона повинна, перш за все, реалізовувати соціальну

функцію для депресивних районів, наповнювати бюджети депресивних прилеглих районів, тому модель розподілу доходів від туризму слід змінити.

У зв'язку із зростанням туристичного потоку за згаданим указом передбачається вжити невідкладних заходів щодо облаштування визначених в установленому порядку маршрутів необхідною інфраструктурою.

У Чорнобильській зоні відчуження відсутнє поняття "готелі для туристів", тому не слід чекати від таких готелів звичайного сервісу і зручностей. Проте, умови для відпочинку після активно проведеного дня тут присутні.

Готель "Десятка". Готель розташований в центрі міста Чорнобиль в колишній будівлі "Чорнобильінтерінформу". Готель має 2 поверхи. Ремонт 2014 року. Прості номери для 2х і 3х чоловік. Один туалет і душ на 2 кімнати.

Легендарне кафе "Десятка" ("Кафе 10") розташоване в самому центрі Чорнобиля, на території Зони відчуження Чорнобильської АЕС. Орієнтоване на туристів, які відвідують Чорнобиль з екскурсіями, а також працівників ЧАЕС. У кафе "Десятка" можна розташуватися в одному з трьох залів: зал на 40 гостей, зал на 24 гостя (бар), банкетний зал на 8 гостей.

Службовий готель "Прип'ять". Знаходиться в місті Чорнобиль, на вул. Полупанова. Всі номери по-радянськи прості. Відвідувачам видається випрасувана накрохмалена білизна зі штампами Чорнобильського спецкомбінату, мило, рушник. Горяча вода буває не завжди. У номерах розставлена прості радянські меблі, є телевізор (тільки в "люксах", - і це єдина їхня відмінність від простого номера) і навіть радіоточка, що веде мовлення ніби з минулого про досягнення районних господарств Іванківського району. Номери двох типів - 3х-місні і 4х-місні.

У серпні 2016 року Громадською організацією «Прип'ять.ком» було ініційовано створення Інформаційного центру «Чорнобиль. Територія змін» як механізму впровадження в життєдіяльність місцевих громад системи знань про екологічну безпеку та сталий розвиток Поліського регіону. Центр

було відкрито в серпні 2017 року біля КПП в с. Дитятки Іванківського району Київської області.

На даний час найбільшим спеціалізованим підприємством з організації екскурсій в Чорнобиль є туроператор «ЧОРНОБИЛЬ ТУР». «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» - об'єднання організацій та окремих професіоналів в області Чорнобильської аварії, екології та туризму. «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» пропонує відвідувачам зони наступні види поїздок:

- одноденні екскурсії;
- дводенні екскурсії;
- трьох-семиденні екскурсії;
- авіа екскурсії; водні екскурсії.

Пропозиції з організації відвідування зони відчуження розміщені також від інтернет-сервісу відпочинку та розваг go2chernobyl [35], «CHERNOBYL ADVENTURE» [36] та клубу «КАВА» (м. Дніпро) [37], а також створений проект «Chernobyl Zone — Radioactive Team» [38].

З роками до традиційних місць «паломництва», ЧАЕС та міста Прип'ять, додалася низка нових туристичних об'єктів. Радіація додає особливий інтерес зоні. Присутність радіації в кількостях вище природних у центральній, ближчій до епіцентру частині зони є хоча і невидимим для ока, але, можливо, найціннішим культурним пам'ятником зони.

Гіди зони відчуження та туроператори, стверджують, що найбільше відвідувачів цікавлять покинуте місто ядерників Прип'ять, промисловий майданчик ЧАЕС (звідки донедавна можна було побачити саркофаг четвертого енергоблоку, а нині над ним височіє новий безпечний конфайнмент), а також – колишні радянські секретні об'єкти на цій території та природа українського Полісся, яка за три десятиліття відсутності людини повністю відновилася.

РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ ВІДЧУЖЕННЯ ЯК ІННОВАЦІЙНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДЕСТИНАЦІЇ

3.1 Удосконалення інфраструктури Чорнобильської зони відчуження

Основний напрямок інфраструктури Чорнобильської зони було спрямовано на розвиток саме туризму, навколо якого і формується основна діяльність у зоні відчуження. Такий підхід має свою логіку – при створенні безпечних умов для перебування людей в зоні відчуження та місті Чорнобиль, покращуватиметься контроль за станом радіаційної ситуації, контроль і попередження негативного впливу об'єктів зони відчуження на прилеглі території тощо, адже цього вимагають гарантії безпечного перебування туристів.

З кожним роком інтерес до відвідування зони відчуження зростає, особливо серед іноземців. Наразі інфраструктура зони недостатньо розвинена. На території функціонують дві їдальні в місті Чорнобиль і на ЧАЕС, також є готель на 40 осіб і кафе. Тому питання залучення до співпраці компаній, здатних налагодити побут у Зоні, залишається відкритим. Поліпшення інфраструктури зони не тільки сприятиме збільшенню кількості відвідувачів та задоволення їх потреб, а і задоволення потреб працівників та нечисленних мешканців цієї території в сучасній системі життєзабезпечення.

Відповідно до Закону України «Про туризм» [39], туристична інфраструктура – сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують

прийом, обслуговування та перевезення туристів. Тобто, це будівлі й споруди, засоби комунікації, транспортна система, задіяні в наданні туристичних послуг.

Вдосконалення інфраструктури зони відчуження - важливий напрямок роботи підприємств зони. З метою підвищення якості умов для перебування відвідувачів у зоні відчуження, в місті Чорнобиль, на базі колишнього гуртожитку «Полісся», запрацював хостел з покращеними умовами проживання [40]. Хостел розрахований на 100 місць для короткострокового проживання у ньому відвідувачів зони відчуження. Для відвідувачів створені всі умови для комфортного проживання: є плазмовий телевізор, душова кабіна, туалет, зручні меблі у кожній одно- чи двомісній кімнаті, безкоштовне користування мережею Інтернет тощо.

Одним з важливих пунктів є забезпечення туристичних маршрутів необхідною інфраструктурою. Зокрема потрібно облаштувати інформаційні стенди, зупинки та паркувальні майданчики для автотранспортних засобів, громадські вбиральні, сервісні центри, заклади щодо надання послуг із харчування та тимчасового розміщення відвідувачів, пункти реалізації сувенірної продукції тощо.

Розміщення інформаційних стендів: для додаткової інформаційної підтримки в зоні відчуження пропонується розробити сучасні інформаційні стенди, які будуть розміщені в десяти найбільш відвідуваних місцях по маршрутах. Інформаційні стенди міститимуть карту маршруту, коротку інформацію про місце зупинки та QR-код з посиланням на інтернет сторінку з розгорнутою інформацією про локацію. Перші стенди потрібно встановити на найбільш популярних маршрутах зони відчуження. Також, паралельно зі встановленням стендів, потрібно відновити дорожнє покриття та нанести розмітку в місцях зупинки транспорту з відвідувачами по маршрутах.

Одним із найбільш обговорюваних питань з представниками громадськості, які займаються організацією відвідування зони відчуження є необхідність будівництва туалетів на маршрутах. Вже встановлено та

підключено 2-і стаціонарні вбиральні біля КПП “Прип’ять”, які забезпечені артезіанською водою, електроживленням та опаленням. Отримані численні позитивні відгуки від відвідувачів. Саме тому, з метою підвищення якості обслуговування відвідувачів зони, варто продовжити роботи в цьому напрямку на маршрутах та КПП «Дитятки».

Проблемою є те, що вночі в зоні панує непроглядна темрява. Ліхтарів немає навіть уздовж дороги. Освітлення з'являється вже тільки в районі Іванкова. Натомість завдяки такій темряві відразу впадає в око те, скільки вікон світиться вночі в місті Чорнобилі.

Помилюватися унікальними пейзажами ландшафтів Чорнобильської зони в майбутньому можна буде за допомогою зручних оглядових веж. Вежі варто обладнати ліфтами, які зможуть легко підняти туристів на 25-ти метрову висоту. Вишки мають бути виконані з бетону з застосуванням оглядовими отворами, що влаштовані на всіх рівнях вертикальної поверхні вишки, а верхня площадка обладнана виступаючим балконом розширюючи внутрішній об'єм оглядового приміщення. Кілька веж можна встановити в заплаві річки Прип’ять, недалеко від ставка-охолоджувача ЧАЕС. Це дуже перспективне місце для спостережень за птахами і оптимально підходить для розвитку такого виду туризму як – birdwatching.

Удосконалення інфраструктури телекомунікаційних мереж з метою покращення роботи мобільного зв'язку та належного доступу до мережі Інтернет на територіях зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення. Завдяки підтримці Президента України, спільними зусиллями ДАЗВ, підприємств зони відчуження та операторів мобільного зв'язку почалися роботи щодо вдосконалення обладнання та покриття в зоні відчуження. Нещодавно оператори Lifecell та Vodafone Україна впровадили технологію 4G в м. Чорнобиль та на КПП «Дитятки». У подальших планах розвитку інфраструктури зони відчуження заплановано будівництво оптоволоконних каналів передачі даних для об'єднання об'єктів та КПП зони відчуження.

Однією з проблем є відсутність системної координації у разі виникнення надзвичайних ситуацій, а також відсутність сучасних засобів та обладнання для реагування та протидії можливим аварійним та надзвичайним ситуаціям. Рішенням даної проблеми є створення координаційного інформаційно-оперативного центру з наступними функціями:

- ✓ Координація та автоматизація роботи диспетчерських, оперативних та аварійних служб підприємств, установ та організацій зони відчуження при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- ✓ Організація та координація дій усіх ланок системи цивільного захисту зони відчуження;
- ✓ Організація та координація служб з охорони об'єктів у зоні відчуження;
- ✓ Забезпечення належного функціонування системи контрольно-пропускного режиму зони відчуження (у т.ч. - шляхом запровадження централізованої автоматизованої системи пропускного режиму на територію зони відчуження для всіх категорій відвідувачів та персоналу підприємств);
- ✓ Здійснення оперативного інформування керівництва Державного агентства України з управління зоною відчуження у випадках виникнення надзвичайних (аварійних) ситуацій;
- ✓ Організація роботи інформаційно-довідкової служби зони відчуження (Call-центр) на базі сучасних технологій.

З метою запобігання надзвичайних ситуацій та нещасних випадків, задля неухильного дотримання встановлених маршрутів кожним супроводжуючим необхідно запровадити систему GPS-моніторингу. Забезпечення GPS-трекерами усіх супроводжуючих, які працюють з групами відвідувачів надасть змогу досягнути:

- Підвищення дисципліни супроводжуючих;

- Підвищення безпеки груп, які знаходяться на маршруті;
- Контролю відхилення від маршруту.

3.2 Удосконалення процесу обслуговування відвідувачів Чорнобильської зони відчуження

Оскільки кількість відвідувачів зони відчуження стрімко зростає і бажаючих побачити зону стає дедалі більше, виникає проблема в організації процесу обслуговування такої кількості туристів. Спрощення механізму та покращення умов приймання відвідувачів на контрольно-пропускних пунктах зони відчуження може прискорити та покращити цей процес.

Основним пунктом є реконструкція зони КПП «Дитятки». На даний час вже розроблено концепцію Інформаційно-сервісного центру ДП «ЦОТІЗ» - «Чорнобиль Термінал» [41]. У проекті передбачено:

зону прийому відвідувачів (видача перепусток);

місця для очікування та відпочинку; зону

оформлення ІДК; пост поліції;

центральну зону, де планується розмістити інтерактивний стенд

кафе та вбиральні;

критий авто-паркінг з електричними зарядними станціями для електромобілів;

диспетчерській пункт для обслуговування сонячної електростанції;

офісні приміщення та зони відпочинку.

Відповідно до проекту, будівля терміналу

передбачає: Розміри в вісях – 18*12 м; Площа

забудови – 247,1 м²;

Загальна площа приміщень – 374,8 м²; Будівельний об'єм – 2052,8 м³;
Поверховість – 2 поверхи; Відмітка верху парапету – 9,35 м; Висота поверхів – 3,75 м;

Клас наслідків (відповідальності) – СС2.

Інтер'єр представляє собою єдиний простір із різноманітними зонами, непомітно перетікаючи ми одна в одну, а скляні двері та великі за площею вікна знищують кордони будівлі та створюють враження непереривності простору, забезпечуючи взаємодію з навколишньою природою.

Проект також передбачає навіс над дорогою, виконаний для захисту автобусів, що чекають на пропуск через КПП, від атмосферних опадів. Навіс за конструктивною схемою буде виконаний у вигляді окремо розташованих колон, на які опиратимуться пролітні конструкції (балки). Передбачається освітлення зони під навісом енергоефективними світильниками.

Орієнтовна вартість проекту - 40 млн. грн.

Важливим пунктом є впровадження системи контролю доступу на КПП «Дитятки» та в зоні відчуження. На даний час вже зроблено:

- 12 IP -камер відеоспостереження;
- 8 безконтактних зчитувачів та центральний контролер системи;
- Мережеве та серверне обладнання;
- Обладнання для організації каналу передачі даних WiMAX та обладнання для резервування каналу передачі даних на базі 3G Life cell;
- 2-а турнікети пропускною здатністю 60 осіб/хв;
- 2-а автоматичних шлагбаума.

Для подальшого розвитку даного питання рекомендовано впровадити наступні пункти:

- Встановлення додаткових камер на КПП Прип'ять та Чорнобиль-2;

- Збільшення пропускної здатності та підвищення комфорту перетинання КПП (за рахунок встановлення додаткових турнікетів);
- Впровадження системи зчитування автомобільних номерів. Наступним пунктом є удосконалення системи «Електронний квиток».

Після впровадження у 2018 році системи «Електронний квиток» [42], ДП «ЦОТІЗ» постійно співпрацює з організаторами відвідування зони відчуження щодо покращення функціоналу системи.

Для удосконалення системи додатково заплановано впровадити наступні пункти:

1. Організаторам додати можливість в Особистому кабінеті редагувати додаткові дані, можливість редагувати дані компанії і особисті дані.
2. Впровадити наскрізний пошук по всіх інформаційних масивах (прізвища, імена, громадянство, транспорт і т.п.).
3. Додати вибору КПП для заїзду в зону відчуження, з відображенням в програмі і квитках: КПП "Дитятки", КПП "Семиходи", КПП "Паришів" відмітка, що заїзд і виїзд дозволено через встановлені КПП).
4. Випуск "квитка-перепустки" для супроводжуючого та водія.
5. Швидке завантаження даних відвідувачів одним переліком, чим скорочено час заповнення заявки з 15 хв. до 3 хв.
6. Систему «Електронний квиток» інтегровано з системою контролю доступу на КПП «Дитятки», встановлено стаціонарні QR зчитувачі. Ведеться підготовча робота щодо інтеграції системи «Електронний квиток» на ЧАЕС.

Контроль за радіаційним забрудненням відвідувачів, транспортних засобів при виїзді за межі зони відчуження здійснюється на контрольно-пропускних пунктах "Дитятки" та "Паришів". Дозиметричний контроль на межі I зони (10-кілометрової зони) і II зони (буферної) здійснюється на контрольно-дозиметричних постах "Лелів" та "Діброва". Радіаційний контроль відвідувачів, що виїжджають із зони електропотягом у напрямку м. Славутича, здійснюється на контрольно-дозиметричному

посту "Семиходи". Після закінчення відвідування зони відчуження при виїзді за її межі відвідувачі проходять обов'язковий індивідуальний дозиметричний контроль одягу, взуття, особистих речей, а також транспортних засобів.

Оскільки Чорнобильська зона відчуження є специфічною туристичною дестинацією, варто підвищити рівень інформованості щодо радіаційної безпеки. З лютого 2019 року спільно з ДП «Екоцентр» запроваджено систему індивідуального дозиметричного контролю для кожного відвідувача зони відчуження. Розроблено та впроваджено програмне забезпечення щодо автоматизації видачі та обробці приладів дозиметричного контролю, за рахунок цього досягнуто рекордну швидкість обслуговування відвідувача – понад 20 осіб за хвилину. Наразі кожен відвідувач може оперативно отримати дані щодо отриманої дози випромінювання після завершення візиту до зони відчуження. Для вдосконалення системи необхідно встановити додаткові пункти видачі ІДК на водних КПП.

Для того, щоб якісно обслуговувати велику кількість відвідувачів зони відчуження, потрібні кваліфіковані кадри, які матимуть спеціальну підготовку. Для цього необхідно розробити спеціальні курси при одному з ВНЗ України, де гіді будуть отримувати спеціальні знання та навички для роботи в зоні відчуження. Після проходження даних курсів, варто запровадити сертифікацію.

Курс навчання буде включати в себе:

Надання першої домедичної допомоги;

Основи радіаційної безпеки; Техніку

безпеки в зоні відчуження;

Історичну та сучасну інформацію про зону відчуження, об'єкти,

локації, маршрути;

Психологічну підготовку;

Дії при надзвичайній ситуації.

Для задоволення потреб великої кількості відвідувачів, яка постійно зростає, необхідно розпочати процес удосконалення діючих та запровадження нових маршрутів відвідування зони відчуження.

3.3 Розробка нового маршруту «ЧАЕС-Славутич» зоною відчуження

Як вже відомо, «темний» туризм - це відвідини місць загибелі людей, техногенних катастроф, містичних об'єктів. За рейтингами світових сайтів темного туризму, український Чорнобиль всюди посідає перші місця. Тому цим треба користуватися.

За співвідношенням іноземних туристів до загалу та за темпами росту, Чорнобиль – це абсолютний лідер серед усіх українських туристичних дестинацій. Для кожного іноземного відвідувача така подорож обходиться більш як у 1000 доларів, тому йдеться про платоспроможних туристів, яких так не вистачає Україні. На жаль, більшість із них долають тисячі кілометрів лише для відвідин зони відчуження й гадки не мають, що ще цікавого можна подивитися в Україні. Тому Україна недоотримує "туристичних інвестицій", які могла б заробляти при комплексному туристичному продукті, що включає не лише відвідини Чорнобиля.

З метою стимулювання відродження територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, створення умов для використання їх туристичного потенціалу, популяризації та утвердження бренд-меседжу «Безпечний Чорнобиль», пропонується розширення території надання туристичних послуг в Чорнобильській зоні відчуження шляхом залучення до екскурсійної програми міста Славутич Київської області.

Славутич – наймолодше місто України, збудоване після аварії на ЧАЕС. Славутич зобов'язаний своїм існуванням чорнобильському вибуху 26 квітня 1986 року, і є одним з останніх великих подвигів радянської інженерії. Нове місто було втіленням урбаністичної радянської мрії. Славутич був розділений на квартали, названі на честь столиць республік, які їх збудували. Кожна республіка мала постачати будівництву робочу силу та матеріали. Новим жителям була надана можливість обрати квартал, в якому вони хочуть поселитися, що було нечуваною щедрістю комуністичної адміністрації. Славутич схожий на місто в капсулі. Опинитися в ньому меншою мірою схоже на подорож у часі та більшою — на альтернативний сценарій історії. Вектор подальшого розвитку і нова ідентичність Славутича залишаються питанням відкритим [43].

Незважаючи на те, що Чорнобильську АЕС закрили 15 років тому, місто Славутич, яке будувалось спеціально для персоналу станції, живе повноцінним життям. Воно зібрало в собі гірку пам'ять ліквідаторів та безцінні знання спеціалістів-ядерників – таким скарбом не володіє, мабуть, жодне інше українське місто. Й Славутич цей скарб не втрачає – місцеві жителі розвивають своє місто та роблять усе для того, щоб не втратити унікальний досвід, яким воно володіє [44].

Славутич є втіленням унікальної, екологічно сталої, зручної для життя архітектури, це затишна домівка для його мешканців та непересічна точка на карті для гостей з усього світу. Чисте повітря, близькість до природи, високий рівень благоустрою та відсутність громадського транспорту позитивно впливають на якість проживання. У місті розвиваються зелений, культурно-пізнавальний, індустриальний та екстремальний туризм. Є наявна рекреаційна зона – гармонійне поєднання соснових і сосново-дубових високофітонцидних лісів з багатими різнотравними луками, річка Дніпро, невеликі природні водойми, розмаїтий не лише рослинний, а й тваринний світ.

Сьогодні туристична інфраструктура Славутича включає в себе:

інфраструктуру розміщення (готель «Славутич», 3 хостели та приватний сектор);

інфраструктуру харчування (17 закладів громадського харчування різних категорій на 1060 посадкових місць);

транспортну інфраструктуру (регулярне сполучення із Києвом, Черніговом, Любечем, ЧАЕС);

інфраструктуру інформації та зв'язку (місцеве телебачення, загальноміські веб-сайти, громадський безкоштовний доступ до Wi-Fi);
інфраструктуру безпеки.

Використання майданчика ЧАЕС та Чорнобильської зони відчуження з додаванням екскурсії в місті Славутичі та зустрічі у форматі «живої історії» – є перспективним напрямком в розвитку туризму в Чорнобильській зоні відчуження. Саме тому, актуальним є розробка групового дводенного туру для відвідувачів з Києва в Чорнобильську зону відчуження з відвіданням міста Славутич. Програма туру подана в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Програма туру «ЧАЕС-Славутич»

День 1	
7:30-7:50	реєстрація учасників туру;
8:00	виїзд з Києва;
9:30	в'їзд в 30-кілометрову зону: контрольно-пропускний пункт "Дитятки";
10:00	село Залісся: школа, бібліотека, пологовий будинок та Дім Культури;
11:00	місто Чорнобиль. Огляд музею техніки, задіяної у ліквідації наслідків аварії;
11:30	екскурсія до меморіального комплексу «Зірка Полин» з відвідуванням «Алеї Пам'яті»;

Продовження табл. 3.1

12:20	в'їзд в 10-кілометрову зону: контрольно-пропускний пункт
-------	--

	"Лельов";
12:40	стела "Прип'ять" біля в'їзду в місто;
13:00	обід в їдальні № 19;
14:00-15:30	екскурсія містом Прип'ять: з відвідуванням парку атракціонів, дитячого садку і школи, міського басейну р. Прип'ять, кінотеатру "Прометей", будівлі міськвиконкому - перший штаб ліквідації наслідків аварії, готелю "Полісся", де був спостережний пункт коректування вертолітних операцій над руїною 4-го реактора; лікарні, яка прийняла перших постраждалих від аварії та її ліквідації;
15:30	прибуття до Чорнобильської АЕС: оглядовий майданчик;
15:45-16:30	екскурсія всередину ЧАЕС;
16:45	контрольно-пропускний пункт «Семиходи»;
17:05	відправлення в м. Славутич на електропоїзді зі станції Семиходи;
18:00	прибуття у м. Славутич;
18:30	розміщення учасників туру в готелі «Славутич»;
19:00	вечеря в кафе готелю «Славутич».
День 2	
9:00	сніданок в готелі «Славутич»;
10:30-12:00	оглядова пішохідна екскурсія у місті Славутичі, меморіал «Дзвони Чорнобиля»;
12:00-12:45	відвідування Краєзнавчого музею історії міста та ЧАЕС;
13:00	обід в ресторані «Старий Таллінн»;
14:00	зустріч з ліквідаторами, співробітниками станції;
15:00	трансфер до м. Київ.

Продовження табл. 3.1

Додаткові послуги
<i>Політ на гелікоптері над зоною відчуження з міста Славутич – повітряна екскурсія тривалістю 60 хв</i>

На рисунку 3.1 відображений маршрут туру з головними місцями відвідування.

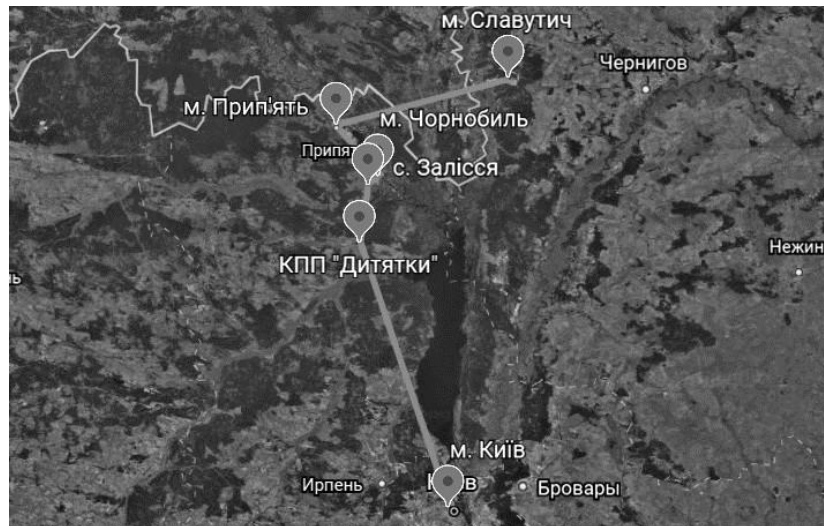

Рис. 3.1 Маршрут туру «ЧАЕС-Славутич»

Екскурсія на ЧАЕС є однією з найголовніших складових туру і передбачає знайомство з об'єктами, на яких відбувалося керування ядерними реакторами, допоміжними системами для генерації електроенергії, і де зараз здійснюється контроль за станом об'єкта "Укриття":

Центральний щит управління (ЦЩУ-1) — місце управління відкритим розподільчим пристроєм та робоче місце начальника зміни станції.

Блочний щит управління блоку (БЩУ), звідки здійснювалося управління всіма основними технологічними процесами під час роботи реактора.

Скала. Унікальна електронна обчислювальна машина, яка з'явилася у 1973 році на Ленінградській АЕС і отримала назву «СКАЛА» - Система Контролю Апарата (реактора) Ленінградської АЕС. Згодом вона також була встановлена на Чорнобильській АЕС. Це була центральна інформаційна ланка, яка об'єднувала більшість систем контролю енергоблока в єдину автоматизовану систему контролю технологічного процесу АЕС.

Головні циркуляційні насоси (ГЦН) 3 блок, що постачали воду до активної зони реактора.

Меморіальна дошка Валерію Ходимчуку — меморіал оператору ГЦН, який загинув під час виконання службових обов'язків, тіла не знайдено.

Також, для максимального занурення в атмосферу ЧАЕС, в ході екскурсії відвідувачам пропонується спробувати себе в ролі ліквідатора, одягнувши спеціальну уніформу з захистом у вигляді свинцевих пластин товщиною 2-4 мм, резиновими фартухами та респіраторами.

Під час зустрічі з ліквідаторами та людьми, що були вимушені переселитися з зони відчуження до м. Славутич, в учасників туру з'явиться унікальна можливість поставити свої запитання та на власні очі побачити, як сьогодні живуть люди, що працювали на ЧАЕС.

Політ до Чорнобиля з міста Славутич [45] – екскурсія передбачає виліт з м. Славутич до Чорнобиля, Прип'яті і зони відчуження групами туристів з трьох людей. Переваги польоту в Чорнобиль через Славутич очевидні – вертолітна екскурсія в Прип'ять і Чорнобиль не поступається пішим екскурсіям в зону відчуження, а навпаки доповнює і примножує враження. Види, які відкриваються з висоти 200 - 300 метрів залишають незабутні враження. За час польоту можна побачити м. Славутич, занедбані села, стада диких тварин на заповідних територіях, антени Чорнобиль-2, місто Прип'ять, Чорнобильську атомну електростанцію, місто Чорнобиль (рис. 3.2).

Рис. 3.2 Маршрут вертолітної екскурсії над зоною відчуження з м. Славутич

Висновки до третього розділу

З кожним роком інтерес до відвідування зони відчуження зростає, особливо серед іноземців. Наразі інфраструктура зони недостатньо розвинена. На території функціонують дві їдальні в місті Чорнобиль і на ЧАЕС, також є готель на 40 осіб і кафе. Тому питання залучення до співпраці компаній, здатних налагодити побут у зоні, залишається відкритим. Поліпшення інфраструктури зони не тільки сприятиме збільшенню кількості відвідувачів та задоволення їх потреб, а і задоволення потреб працівників та нечисленних мешканців цієї території в сучасній системі життєзабезпечення.

Вдосконалення інфраструктури зони відчуження - важливий напрямок роботи підприємств зони. З метою підвищення якості умов для перебування відвідувачів у зоні відчуження, в місті Чорнобиль, на базі колишнього гуртожитку «Полісся», запрацював хостел з покращеними умовами проживання. Хостел розрахований на 100 місць для короткострокового проживання у ньому відвідувачів зони відчуження. Для відвідувачів створені всі умови для комфортного проживання: є плазмовий телевізор, душова кабіна, туалет, зручні меблі у кожній одно- чи двомісній кімнаті, безкоштовне користування мережею Інтернет тощо.

Для удосконалення туристичної інфраструктури Чорнобильської зони відчуження було запропоновано:

забезпечення туристичних маршрутів необхідною інфраструктурою. Зокрема потрібно облаштувати інформаційні стенди, зупинки та паркувальні майданчики для автотранспортних засобів, громадські вбиральні, сервісні центри, заклади щодо надання послуг із харчування та тимчасового розміщення відвідувачів, пункти реалізації сувенірної продукції тощо.

розробка сучасних інформаційних стендів, які будуть розміщені в десяти найбільш відвідуваних місцях по маршрутах, для додаткової

інформаційної підтримки в зоні відчуження. Інформаційні стенди міститимуть карту маршруту, коротку інформацію про місце зупинки та QR-код з посиланням на інтернет сторінку з розгорнутою інформацією про локацію.

будівництво туалетів на маршрутах. Вже встановлено та підключено дві стаціонарні вбиральні біля КПП “Прип'ять”, які забезпечені артезіанською водою, електроживленням та опаленням.

створення координаційного інформаційно-оперативного центру є важливим для системної координації дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій, а також для реагування та протидії можливим аварійним та надзвичайним ситуаціям.

Завдяки підтримці Президента України, спільними зусиллям ДАЗВ, підприємств зони відчуження та операторів мобільного зв'язку почалися роботи щодо вдосконалення обладнання та покриття в зоні відчуження, що є необхідним для удосконалення інфраструктури телекомунікаційних мереж зони відчуження.

Також з метою запобігання надзвичайних ситуацій та нещасних випадків, задля неухильного дотримання встановлених маршрутів кожним супроводжуючим необхідно запровадити систему GPS-моніторингу.

Оскільки кількість відвідувачів зони відчуження стрімко зростає і бажаючих побачити зону стає дедалі більше, виникає проблема в організації процесу обслуговування такої кількості туристів. Спрощення механізму та покращення умов приймання відвідувачів на контрольно-пропускних пунктах зони відчуження може прискорити та покращити цей процес.

Для удосконалення процесу обслуговування відвідувачів Чорнобильської зони відчуження було запропоновано:

реконструкція зони КПП «Дитятки». На даний час вже розроблено концепцію Інформаційно-сервісного центру ДП «ЦОТІЗ» -«Чорнобиль Термінал».

впровадження системи контролю доступу на КПП «Дитятки» та в зоні відчуження;

удосконалення системи «Електронний квиток»;

розробка спеціальних курсів при одному з ВНЗ України, де гіді будуть отримувати спеціальні знання та навички для роботи в зоні відчуження.

З метою стимулювання відродження територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, створення умов для використання їх туристичного потенціалу, популяризації та утвердження бренд-меседжу «Безпечний Чорнобиль», пропонується розширення території надання туристичних послуг в Чорнобильській зоні відчуження шляхом залучення до екскурсійної програми міста Славутич Київської області.

Славутич – наймолодше місто України, збудоване після аварії на ЧАЕС. Славутич зобов'язаний своїм існуванням чорнобильському вибуху 26 квітня 1986 року, і є одним з останніх великих подвигів радянської інженерії.

Для задоволення потреб великої кількості відвідувачів, яка постійно зростає, необхідно розпочати процес розроблення нових маршрутів відвідування зони відчуження. Одним з таких нових маршрутів може бути тур «ЧАЕС-Славутич». Використання майданчика ЧАЕС та Чорнобильської зони відчуження з додаванням екскурсії в місті Славутичі та зустрічі у форматі «живої історії» – є перспективним напрямком в розвитку туризму в Чорнобильській зоні відчуження.

РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗАХОДІВ З РОЗВИТКУ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ ВІДЧУЖЕННЯ

4.1 Особливості просування нового маршруту зони відчуження на туристичному ринку

Для ефективної реалізації заходів, що були запропоновані для розвитку Чорнобильської зони відчуження як туристичної дестинації, зокрема новий маршрут «ЧАЕС-Славутич», важливим є визначення цільової аудиторії.

Існує маса методів визначення цільової аудиторії. Один з них – це сегментація за методом 5W [46]. Особливість цього прийому полягає в детальній відповіді на кілька запитань: what, where, who, when, why.

What? (Що?): Що саме покупець збирається придбати?

Who? (Хто?): Хто ваш покупець? (Його основні характеристики – стать, вік, сімейний стан, рівень освіти, соціальний статус, професія, захоплення і таке інше);

When? (Коли?): Коли і як часто ваш клієнт здійснює або готовий здійснювати покупку?;

Where? (Де): Де, як правило, ваш клієнт здійснює покупку?;

Why? (Чому): В чому полягає мотив вибору того чи іншого товару вашим клієнтом? (Зовнішні характеристики, рівень ціни, престижність, унікальність товару та інше).

Для визначення цільової аудиторії підприємства «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» та розуміння портрету потенційного споживача послуг було проведено опитування у вигляді анкети (Додаток Б). За результатами опитування можна зробити висновок, що тури до Чорнобильської зони відчуження є цікавими для молоді та дорослих людей, які мають середній достаток, подорожують по

Україні щонайменше раз на рік. Щодо гендерного складу – більше охочих відвідати зону відчуження чоловіків, ніж жінок.

Опитування також допомогло виявити з яких ресурсів потенційні відвудувачі зони дізнаються про наявні туристичні послуги (рис. 4.1).

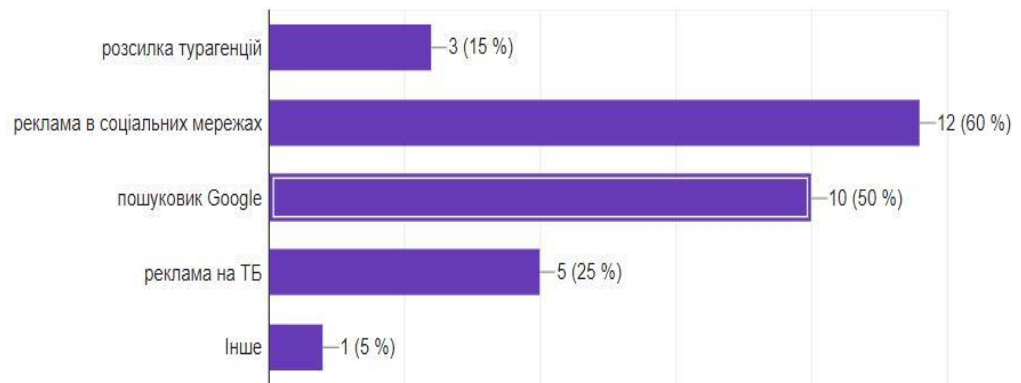

Рис. 4.1 Статистика використання інформаційних ресурсів туристами

Отже, як бачимо з рис. 4.1, підприємству «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» слід рекламувати тур «ЧАЕС-Славутич» та інші свої послуги, використовуючи рекламу в соціальних мережах, а також описати тур на власному сайті, щоб туристи, що шукають туристичні послуги в пошуковику, мали змогу отримати достатньо інформації про тур.

Враховуючи визначений вік туристів, що могли б зацікавитись таким видом туризму, необхідно розмістити рекламу в таких соціальних мережах як Instagram (для молоді) та Facebook, яким частіше користується старше покоління. Для розміщення реклами в даних соціальних мережах можна придбати пакет послуг «Старт», ціна якого включає (табл. 4.1):

Таблиця 4.1

Пакет «Старт» Facebook + Instagram

Послуга	Ціна
Одноразова оплата за настройку кампанії	7490 грн
Оплата за покази реклами (за місяць)	Від 99 \$

Джерело: складено автором на основі джерела [33]

Кількість показів реклами в Facebook і Instagram при різних бюджетах при рекламі сайту:

- 99 \$ - до 100 000 показів;
- 200 \$ - до 200 000 показів;
- 300 \$ - до 300 000 показів;
- 400 \$ - до 400 000 показів;
- 500 \$ - до 500 000 показів.

Рекламу будуть бачити тільки ті користувачі, які будуть обрані в якості цільової аудиторії.

Ще одним способом рекламувати новий маршрут від «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» є друк рекламних буклетів, які будуть надаватися відвідувачам при участі в інших турах.

Результати опитування показали, що туристів, охочих поїхати до Чорнобиля - 68,4%, в той час як 31,6% не мають такого бажання (рис. 4.2).

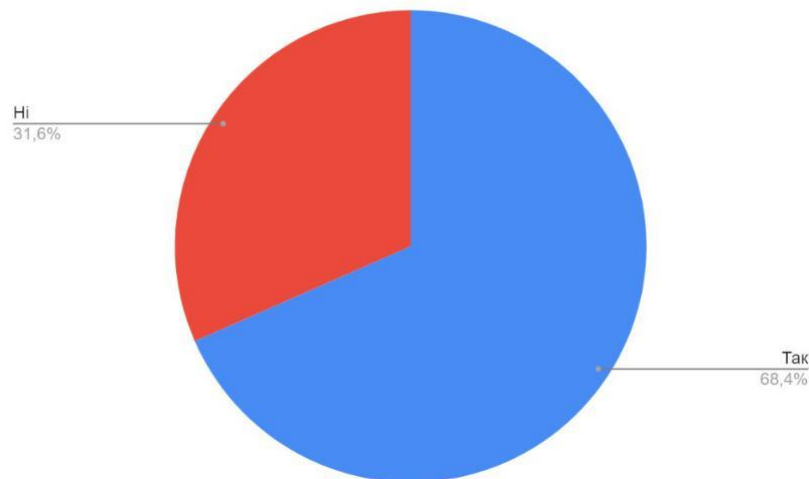

Рис. 4.2 Кількість бажаючих відвідати зону відчуження у %

Для визначення причин таких результатів, було проведено ще одне опитування для визначення причин, які мотивують туристів взяти участь в поїздки в зону і перешкод, що викликають небажання відвідувати зону відчуження.

До основних мотивів відвідати Чорнобильську зону відчуження відносяться:

Бажання дізнатися більше про історію України;

Отримати більше інформації про Чорнобильську катастрофу з перших вуст;

Бажання побачити зону відчуження на власні очі;

Можливість поговорити з людьми, які там живуть;

Бажання відчути адреналін; Бажання ризикувати;

Можливість побачити або сфотографувати пейзажі дикої природи в зруйнованому місті;

Враження від серіалу «Чорнобиль» від НВО.

За результатами опитування, найбільш популярними причинами для відвідування зони відчуження є бажання побачити зону відчуження на власні очі (84,2%), можливість побачити або сфотографувати пейзажі дикої природи в зруйнованому місті (63,2%), а також можливість поговорити з людьми, які проживають на території зони відчуження (36,8%).

До причин, через які туристи не хочуть їхати до зони відчуження відносяться:

Не бажання відвідувати такі похмурі місця;

Побоювання за стан власного здоров'я після візиту;

Думка про неетичність відвідування таких місць;

Бажання уникнути неприємних місць, які пов'язані зі смертю, стражданнями і катастрофами;

Побоювання опинитися в депресії після візиту;

Негативний досвід відвідування подібних місць;

Висока вартість поїздок; Відсутність попутників.

Після проведення опитування стало відомо, що найбільш вагомими причинами відсутності бажання відвідати зону відчуження є відсутність попутників, а саме знайомих, які хотіли б відвідати зону (41,2%),

переживання за стан власного здоров'я після поїздки (29,4%) та побоювання опинитися в депресії після візиту до зони відчуження (29,4%).

4.2. Оцінка соціально-економічного ефекту запропонованих заходів

Не так давно Чорнобильська зона відчуження була місцем, куди приїжджали тільки переконані любителі відвідувати місця катастроф, проте поступово вона ставала все більш відкритою для відвідувань - там з'явилися доступні тури і пристойне житло.

Людська цікавість до Чорнобиля є річчю природною, оскільки мова йде про важливу частину не тільки радянської, а й світової історії. Але важливо знайти правильний тон для туризму в цій частині України, щоб трагедія не перетворилася в звичайну приманку для тих, хто хотів би просто впритул наблизитися небезпеки. Тури в "місто-привид" на англійській мові розлітаються по ціні більше 100 доларів на людину. Загони блогерів-сталкерів з Європи, США і Латинської Америки, озброєні смартфонами, селфі-палицями і багатою фантазією, штурмують занедбані об'єкти, а якщо подивитися на фотографії в Instagram з геовідмітками «Прип'ять» або хештегом #chernobylzone, то виникають питання про мораль до самих туристів [48].

Поїздки до зони відчуження мають нести в собі важливий соціальний ефект - вплив на свідомість відвідувачів, переосмислення Чорнобильської катастрофи та усвідомлення її масштабів і наслідків, розвіювання міфів та страхів про зону. Головним меседжем поїздок має бути те, що Чорнобильська зона – унікальна місцевість, яка відроджується після масштабної катастрофи, яку потрібно досліджувати, про яку потрібно знати. Важливо пам'ятати, що візит в Чорнобильську зону не несе ніякої загрози, якщо він не нелегальний.

Мета поїздок до Чорнобиля - ліквідація «інформаційного забруднення» в суспільстві внаслідок аварії на ЧАЕС, проведення лекцій та тренінгів для

новачків і професіоналів безпосередньо на місці аварії, навчання поводженню з радіацією і основам виживання в умовах техногенних катастроф.

Головною соціальною метою розробки нового маршруту «ЧАЕС-Славутич» є донесення до відвідувачів зони історії жителів Чорнобиля, Прип'яті та прилеглих районів, це можливість побачити на власні очі майже безлюдні та занедбані міста і села, а потім відправитись до молодого міста Славутич, у якому відродилося життя мешканців зони. Найбільший вплив на свідомість відвідувачів справляють зустрічі зі свідками та учасниками ліквідації аварії, самоселами, фахівцями (працівниками Чорнобильської зони і наукових інститутів).

Грамотна, точна, цікава і безпечна розповідь і показ Чорнобиля - завдання дуже непросте. Воно вимагає не тільки хорошої орієнтації на цій дикій радіаційно-неоднорідній місцевості, наявності спеціального обладнання, але ще і великих знань по радіації, атомній енергії, медицині, історії та багато чого ще, а також уміння розповідати про це цікаво і зрозуміло. Завдяки цікавому маршруту, дохідливій, яскравій і живій розповіді, доступним поясненням - багато «складного» і невідомого про Чорнобиль і радіацію стане для туристів зрозумілим та простим. Чорнобильська зона відчуження стане частиною особистого життєвого досвіду. Причому частиною дуже пам'ятною і корисною, здатною допомогти краще зрозуміти власне життя.

У поїздках до зони відчуження туристи мають змогу дізнатись тільки точні факти не лише про Чорнобильську, а й про інші радіаційні катастрофи і аварії та їх наслідки. Більш того, ці факти будуть грамотно тлумачитися.

Задля поширення достовірної інформації про зону, туристичні компанії готові більш глибоко проінформувати відвідувачів з питань атомної енергетики, екології, радіаційної дозиметрії, медицини, психології та психотерапії, історії, етнографії, менеджменту катастроф. Це допоможе

розібратися в тонкощах проблем, пов'язаних з Чорнобильською АЕС і прилеглими територіями, які постраждали від радіоактивного забруднення.

Запропоновані заходи з розвитку Чорнобильської зони відчуження несуть в собі також економічний ефект, зокрема тур «ЧАЕС-Славутич» приносить дохід туристичному підприємству «ЧОРНОБИЛЬ ТУР». Визначення вартості туру є основою проведення певної цінової політики на ринку туристичних послуг. Ціна туру повинна покривати видатки на його організацію і реалізацію та приносити суб'єкту ринкової діяльності певний прибуток, який би давав можливість для розвитку. В той же час ціна повинна бути гнучкою, щоб забезпечувати діяльність в умовах ринкової конкуренції (як цінової так і якісної) і відповідати попиту.

Калькуляція туру «ЧАЕС-Славутич», розробленою для туристичного підприємства «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» представлена в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Розрахунок вартості туру «ЧАЕС-Славутич»

№ з/п	Калькуляційна стаття	Кількість (од./діб)	Ціна (грн)	Ціна (USD)
1.	Страховання	2	30	1
2.	Транспорт:			
2.1	Трансфер	-	250	10
2.2	Автобус	-	200	8
2.3	Потяг	-	75	3
3.	Проживання:			
3.1	Готель «Славутич»	1	800	32
4.	Екскурсійне обслуговування:			
4.1	екскурсія до меморіального комплексу «Зірка Полин»;	1	100	4
4.2	екскурсія всередину ЧАЕС;	1	150	6
4.3	екскурсія до Краєзнавчого музею історії міста та ЧАЕС.	1	100	4
5.	Харчування			
5.1	Обід в столовій	-	120	5
5.2	Сніданок + вечеря в готелі	-	240	9
5.3	Обід в ресторані «Старий Таллінн»	-	200	8

Продовження табл. 4.2

6.	Послуги гiда	2	250	10
7.	Витрати на рекламу	-	100	4
8.	Нацiнка	30%	3400	136
9.	Цiна з урахуванням ПДВ (20%)	-	4100	164

Джерело: складено автором

Отже, вартiсть дводенного туру «ЧАЕС-Славутич» для учасника групи з 8 людей складатиме 4100 грн. Така цiна сплачується громадянами України, оскiльки для них надається постiйна знижка на послуги держави з оформлення доступу в Чорнобильську зону вiдчуження, в зв'язку з чим вартiсть екскурсiй для українцiв завжди нижче, нiж для громадян iнших краiн. Вартiсть туру для iноземних громадян складатиме 270 доларiв, що вiдповiдає цiновiй полiтицi «ЧОРНОБИЛЬ ТУР».

Розрахунок доходу вiд реалiзацiї туру проводиться виходячи з кiлькостi обслугованих туристiв за перiод (сезон) i норми прибутку за кожен реалiзований тур. План реалiзацiї туру «ЧАЕС-Славутич » на 2020 рiк наведений у табл. 4.3.

Таблиця 4.3

План реалiзацiї турiв «ЧАЕС-Славутич» на 2020 рiк

Перiод	Кiлькiсть турiв	Дати виїздiв
Сiчень	0	-
Лютий	0	-
Березень	2	4.03-5.03; 11.03-12.03
Квiтень	2	15.04-16.04; 29.04-30.04
Травень	2	6.05-7.05; 20.05-21.05.
Червень	2	10.05-11.06; 24.06-25.06
Липень	2	15.06-16.07; 22.07-23.07
Серпень	2	5.08-6.08; 19.08-20.08
Вересень	2	2.08-3.09; 16.09-17.09
Жовтень	1	7.10-8.11
Листопад	2	11.11-12.11; 25.11-26.11
Грудень	1	9.11-10.12

Джерело: складено автором

Отже, у 2020 році планується організувати 18 турів «ЧАЕС-Славутич». За умови збереження популярності зони відчуження серед іноземних туристів (80% від загальної кількості), дохід туристичного підприємства «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» від організації даного туру становитиме 35 800 доларів (895 тис. грн).

Надходження грошових потоків від відвудувачів зони відчуження є засобом розвитку самої зони та її інфраструктури. Частина виручки від туризму, передана Адміністрації зони відчуження, може бути владена в:

- ремонт доріг на території
- зони; реконструкцію будівель;
- розвиток наукової діяльності у виченні зони та
- радіації; допомогу самоселам зони відчуження;
- розвиток туристичної інфраструктури.

Висновки до четвертого розділу

Для ефективної реалізації заходів, що були запропоновані для розвитку Чорнобильської зони відчуження як туристичної дестинації, зокрема новий маршрут «ЧАЕС-Славутич», важливим є визначення цільової аудиторії.

Для визначення цільової аудиторії підприємства «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» та розуміння портрету потенційного споживача послуг було проведено опитування у вигляді анкети. За результатами опитування можна зробити висновок, що тури до Чорнобильської зони відчуження є цікавими для молоді та дорослих людей, які мають середній достаток, подорожують по Україні щонайменше раз на рік. Щодо гендерного складу – більше охочих відвідати зону відчуження чоловіків, ніж жінок.

Опитування також допомогло виявити з яких ресурсів потенційні відвідувачі зони дізнаються про наявні туристичні послуги - підприємству «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» слід рекламувати тур «ЧАЕС-Славутич» та інші свої послуги, використовуючи рекламу в соціальних мережах, а також описати тур на власному сайті, щоб туристи, що шукають туристичні послуги в пошуковику, мали змогу отримати достатньо інформації про тур.

Враховуючи визначений вік туристів, що могли б зацікавитись таким видом туризму, необхідно розмістити рекламу в таких соціальних мережах як Instagram (для молоді) та Facebook, яким частіше користується старше покоління. Рекламу будуть бачити тільки ті користувачі, які будуть обрані в якості цільової аудиторії. Ще одним способом рекламувати новий маршрут від «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» є друк рекламних буклетів, які будуть надаватися відвідувачам при участі в інших турах.

Результати опитування показали, що туристів, охочих поїхати до Чорнобиля - 68,4%, тоді як 31,6% не мають такого бажання. Для визначення причин таких результатів, було проведено ще одне опитування для

визначення причин, які мотивують туристів взяти участь в поїзді в зону і перешкод, що викликають небажання відвідувати зону відчуження.

За результатами опитування, найбільш популярними причинами для відвідування зони відчуження є бажання побачити зону відчуження на власні очі (84,2%), можливість побачити або сфотографувати пейзажі дикої природи в зруйнованому місті (63,2%), а також можливість поговорити з людьми, які проживають на території зони відчуження (36,8%).

Після проведення опитування також стало відомо, що найбільш вагомими причинами відсутності бажання відвідати зону відчуження є відсутність попутників, а саме знайомих, які хотіли б відвідати зону (41,2%), переживання за стан власного здоров'я після поїздки (29,4%) та побоювання опинитися в депресії після візиту до зони відчуження (29,4%).

Поїздки до зони відчуження мають нести в собі важливий соціальний ефект - вплив на свідомість відвідувачів, переосмислення Чорнобильської катастрофи та усвідомлення її масштабів і наслідків, розвіювання міфів та страхів про зону. Головним меседжем поїздок має бути те, що Чорнобильська зона – унікальна місцевість, яка відроджується після масштабної катастрофи, яку потрібно досліджувати, про яку потрібно знати. Важливо пам'ятати, що візит в Чорнобильську зону не несе ніякої загрози, якщо він не нелегальний.

Мета поїздок до Чорнобиля - ліквідація «інформаційного забруднення» в суспільстві внаслідок аварії на ЧАЕС, проведення лекцій та тренінгів для новачків і професіоналів безпосередньо на місці аварії, навчання поводженню з радіацією і основам виживання в умовах техногенних катастроф.

Головною соціальною метою розробки нового маршруту «ЧАЕС-Славутич» є донесення до відвідувачів зони історії жителів Чорнобиля, Прип'яті та прилеглих районів, це можливість побачити на власні очі майже безлюдні та занедбані міста і села, а потім відправитись до молодого міста Славутич, у якому відродилося життя мешканців зони. Найбільший вплив на свідомість відвідувачів справляють зустрічі зі свідками та учасниками

ліквідації аварії, самоселами, фахівцями (працівниками Чорнобильської зони і наукових інститутів).

Запропоновані заходи з розвитку Чорнобильської зони відчуження несуть в собі також економічний ефект, зокрема тур «ЧАЕС-Славутич» приносить дохід туристичному підприємству «ЧОРНОБИЛЬ ТУР».

Вартість дводенного туру «ЧАЕС-Славутич» для учасника групи з 8 людей складатиме 4100 грн. Така ціна сплачується громадянами України, оскільки для них надається постійна знижка на послуги держави з оформлення доступу в Чорнобильську зону відчуження, в зв'язку з чим вартість екскурсій для українців завжди нижче, ніж для громадян інших країн. Вартість туру для іноземних громадян складатиме 270 доларів, що відповідає ціновій політиці «ЧОРНОБИЛЬ ТУР».

Розрахунок доходу від реалізації туру проводиться виходячи з кількості обслугованих туристів за період (сезон) і норми прибутку за кожен реалізований тур. У 2020 році планується організувати 18 турів «ЧАЕС-Славутич». За умови збереження популярності зони відчуження серед іноземних туристів (80% від загальної кількості), дохід туристичного підприємства «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» від організації даного туру становитиме 35 800 доларів (895 тис. грн).

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У першому розділі дипломної роботи було визначено сутність, особливості та види «темного» туризму, досліджено світовий досвід та досвід України в організації туризму катастроф. «Темний» туризм – це вид пізнавального туризму, що передбачає відвідування місць, які пов'язані зі смертю та стражданнями людей. «Темний туризм» має такі особливості: обмежена популярність, обмеженість щодо законів, традицій, норм моралі та менталітету, непостійність офіційного характеру, обмежений географічний характер. «Темний» туризм поділяється на такі види: туризм катастроф; танато-туризм; містичний туризм; некропольний туризм.

Туризм катастроф орієнтується на людей, яким до вподоби подорожі по місцях стихійних лих - землетрусів, штормів, ураганів, хімічних катастроф, транспортних катастроф та місць, які людство довело до надзвичайних станів.

До найпопулярніших напрямків туризму катастроф в світі відносяться: Меморіальний парк миру (Хіросіма), зруйнована в 2009 році землетрусом школа в Сюанькоу (Китай), місце аварії італійського лайнера «Costa Concordia» - острів Джильо, меморіальний комплекс «Пам'яті загиблих на водах», що включає в себе церкву Святого Миколая Мирлікійського і Музей катастроф на водах, музей присвячений авіакатастрофі, що сталася в 1980 році на о. Устіка (Італія). Туристичними агентствами організований також спеціальний тур по місцях, де пройшовся відомий ураган «Катріна».

Серед екстремалів особливою популярністю користуються тури, зміст яких пов'язаний з техногенними катастрофами. Ідея створення таких турів належить Гринпісу, який таким чином намагається привернути увагу суспільства до екологічних проблем людства. Техногенна катастрофа – велика аварія, що тягне за собою масову загибель людей і навіть екологічну катастрофу. Однією з особливостей техногенної катастрофи є її випадковість

(тим самим вона відрізняється від терактів). Найвідомішими місцями техногенних катастроф, які є відомими на весь світ є японська атомна станція «Фукусіма-1» в Японії та Чорнобильська зона відчуження в Україні.

Чорнобильську катастрофу вважають найбільшою за всю історію ядерної енергетики як за кількістю загиблих і потерпілих від її наслідків людей, так і за економічними збитками. Створити в Чорнобилі туристичну зону запропонувала ООН. У пропозиції йшлося про те, що, незважаючи на перевищення допустимої норми рівня радіації, ООН вважає можливим запрошувати в Чорнобиль туристів, а гроші, виручені від туризму, пішли б на допомогу і лікування тисячам незаможних українців, постраждалих від Чорнобильської трагедії. Туризм у Чорнобильській зоні відчуження сьогодні є незаперечним фактом, який необхідно перетворити на позитивний чинник сприяння зацікавленості світу Україною. Про трагедію, яка сталася, треба пам'ятати, а кошти, що надходять від туризму, необхідно спрямувати на користь (економічну, екологічну, пізнавально-наукову) для країни та безпосередньо самої зони відчуження.

У другому розділі дипломної роботи було проаналізовано потенціал Чорнобильської зони відчуження як інноваційної туристичної дестинації. Сьогодні Чорнобильська зона є одним з найпопулярніших місць в Україні, які відвідують іноземні туристи. Згідно з інформацією Державного підприємства "Центр організаційно-технічного і інформаційного забезпечення управління зоною відчуження» (ЦОТІЗ) з початку 2019 року Чорнобильську зону відвідали понад 107 тис. туристів. Це майже на 40 тис. більше, ніж за аналогічний період минулого року, що є абсолютним туристичним рекордом зони. За даними динаміки 2015-2019 рр. середнє щорічне зростання кількості відвідувачів зони відчуження становить 23387 осіб, що відповідає середньому гармонічному показнику темпу росту 1,91.

За даними ЦОТІЗ, загальна кількість країн, звідки приїжджають до Чорнобиля – 130. Серед них Сінгапур, Чилі, Мексика, Японія та інші. За даними Державного агентства з управління зоною відчуження, майже 80%

туристів приїхали з інших країн. Серед іноземних держав найбільше відвідувачів прибуло з Великої Британії (15 738 туристів), Польщі (9 378), Німеччини (7 826), США (5 580) та Чехії (4 063). Українців серед відвідувачів зони цього року також було чимало – 22 468 осіб.

У Чорнобильській зоні відчуження відсутнє поняття "готелі для туристів", тому не слід чекати від таких готелів звичайного сервісу і зручностей. Проте, умови для відпочинку після активно проведеного дня тут присутні, зокрема: готель "Десятка", службовий готель "Прип'ять", кафе "Десятка".

На даний час найбільшим спеціалізованим підприємством з організації екскурсій в Чорнобиль є туроператор «ЧОРНОБИЛЬ ТУР». «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» пропонує відвідувачам зони наступні види поїздок: одноденні екскурсії, дводенні екскурсії, трьох-семиденні екскурсії, авіа екскурсії, водні екскурсії. Пропозиції з організації відвідування зони відчуження розміщені також від інтернет-сервісу відпочинку та розваг go2chernobyl, «CHERNOBYL ADVENTURE» та клубу «КАВА» (м. Дніпро), а також створений проект «Chernobyl Zone — Radioactive Team».

З роками до традиційних місць «паломництва», ЧАЕС та міста Прип'ять, додалася низка нових туристичних об'єктів. Гіди зони відчуження та туроператори, стверджують, що найбільше відвідувачів цікавлять покинуте місто ядерників Прип'ять, промисловий майданчик ЧАЕС (звідки донедавна можна було побачити саркофаг четвертого енергоблоку, а нині над ним височіє новий безпечний конфайнмент), а також – колишні радянські секретні об'єкти на цій території та природа українського Полісся, яка за три десятиліття відсутності людини повністю відновилася.

У третьому розділі дипломної роботи було розроблено та запропоновано шляхи удосконалення інфраструктури та процесу обслуговування відвідувачів зони відчуження. Наразі інфраструктура зони недостатньо розвинена. Поліпшення інфраструктури зони не тільки сприятиме збільшенню кількості відвідувачів та задоволення їх потреб, а і

задоволення потреб працівників та нечисленних мешканців цієї території в сучасній системі життєзабезпечення.

Для удосконалення туристичної інфраструктури Чорнобильської зони відчуження було запропоновано:

облаштувати зупинки та паркувальні майданчики для автотранспортних засобів, сервісні центри, заклади щодо надання послуг із харчування та тимчасового розміщення відвідувачів, пункти реалізації сувенірної продукції тощо;

розробити сучасні інформаційні стенди, які будуть розміщені в десяти найбільш відвідуваних місцях по маршрутах, для додаткової інформаційної підтримки в зоні відчуження. Інформаційні стенди міститимуть карту маршруту, коротку інформацію про місце зупинки та QR-код з посиланням на інтернет сторінку з розгорнутою інформацією про локацію;

будівництво туалетів на маршрутах;

створення координаційного інформаційно-оперативного центру для системної координації дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій, а також для реагування та протидії можливим аварійним та надзвичайним ситуаціям.

Також з метою запобігання надзвичайних ситуацій та нещасних випадків, задля неухильного дотримання встановлених маршрутів кожним супроводжуючим необхідно запровадити систему GPS-моніторингу.

Для удосконалення процесу обслуговування відвідувачів Чорнобильської зони відчуження було запропоновано:

проведення реконструкції зони КПП «Дитятки»;

запровадити системи контролю доступу на КПП «Дитятки» та в зоні відчуження;

удосконалити систему «Електронний квиток»;

розробити спеціальні курси, де гіді будуть отримувати спеціальні заняття та навички для роботи в зоні відчуження.

Для задоволення потреб великої кількості відвідувачів, яка постійно зростає, необхідно розпочати процес розроблення нових маршрутів відвідування зони відчуження. З метою стимулювання відродження територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, створення умов для використання їх туристичного потенціалу, популяризації та утворення бренд-меседжу «Безпечний Чорнобиль», пропонується розширення території надання туристичних послуг в Чорнобильській зоні відчуження шляхом залучення до екскурсійної програми міста Славутич Київської області. Одним з таких нових маршрутів може бути тур «ЧАЕС-Славутич». Використання майданчика ЧАЕС та Чорнобильської зони відчуження з додаванням екскурсії в місті Славутичі та зустрічі у форматі «живої історії» – є перспективним напрямком в розвитку туризму в Чорнобильській зоні відчуження.

У четвертому розділі дипломної роботи було визначено особливості просування нового маршруту зони та оцінено соціально-економічний ефект від пропозиції. Для визначення цільової аудиторії підприємства «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» та розуміння портрету потенційного споживача послуг було проведено опитування у вигляді анкети. За результатами опитування можна зробити висновок, що тури до Чорнобильської зони відчуження є цікавими для молоді та дорослих людей, які мають середній достаток, подорожують по Україні щонайменше раз на рік. Щодо гендерного складу – більше охочих відвідати зону відчуження чоловіків, ніж жінок. Підприємству «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» слід рекламувати тур «ЧАЕС-Славутич» та інші свої послуги, використовуючи рекламу в соціальних мережах, а також описати тур на власному сайті, щоб туристи, що шукають туристичні послуги в пошуковику, мали змогу отримати достатньо інформації про тур.

Поїздки до зони відчуження несуть в собі важливий соціальний ефект - вплив на свідомість відвідувачів, переосмислення Чорнобильської

катастрофи та усвідомлення її масштабів і наслідків, розвіювання міфів та страхів про зону. Головним меседжем поїздок має бути те, що Чорнобильська зона – унікальна місцевість, яка відроджується після масштабної катастрофи, яку потрібно досліджувати, про яку потрібно знати. Важливо пам'ятати, що візит в Чорнобильську зону не несе ніякої загрози, якщо він не нелегальний.

Головною соціальною метою розробки нового маршруту «ЧАЕС-Славутич» є донесення до відвідувачів зони історії жителів Чорнобиля, Прип'яті та прилеглих районів, це можливість побачити на власні очі майже безлюдні та занедбані міста і села, а потім відправитись до молодого міста Славутич, у якому відродилося життя мешканців зони.

Запропоновані заходи з розвитку Чорнобильської зони відчуження несуть в собі також економічний ефект, зокрема тур «ЧАЕС-Славутич» приносить дохід туристичному підприємству «ЧОРНОБИЛЬ ТУР». Вартість дводенного туру «ЧАЕС-Славутич» для учасника групи з 8 людей складатиме 4100 грн. Така ціна сплачується громадянами України, оскільки для них надається постійна знижка на послуги держави з оформлення доступу в Чорнобильську зону відчуження, в зв'язку з чим вартість екскурсій для українців завжди нижче, ніж для громадян інших країн. Вартість туру для іноземних громадян складатиме 270 доларів, що відповідає цінній політиці «ЧОРНОБИЛЬ ТУР».

Розрахунок доходу від реалізації туру проводиться виходячи з кількості обслугованих туристів за період (сезон) і норми прибутку за кожен реалізований тур. У 2020 році планується організувати 18 турів «ЧАЕС-Славутич». За умови збереження популярності зони відчуження серед іноземних туристів (80% від загальної кількості), дохід туристичного підприємства «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» від організації даного туру становитиме 35 800 доларів (895 тис. грн).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Foley M., Lennon J. JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*. Taylor & Francis, 1996. № 2(4). P. 198–211.
2. Stone P. A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism*. 2006. № 54(2). P. 145–160.
3. Темный Ю.В., Темная Л.Р. Экономика туризма: учебник. М.: Финансы и статистика, 2010. 448 с
4. Korstanje M.E. Detaching the elementary forms of Dark Tourism. *Anatolia, an international Journal of Tourism and Hospitality Research*. Taylor & Francis, 2011. № 22(3). P. 424–427.
5. Кляп М.П., Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 197 с
6. Бордун О.Ю., Деркач У.В. Теоретичні та практичні засади дослідження похмурого туризму України. *Географія та туризм. Серія: Географія рекреації та туризму: теоретичні та практичні питання*. 2017. Вип. 30. С. 66
7. Мітура Т. Танатотуризм як форма культурного туризму серед населення Жешува / Т. Мітура // *Географія та туризм*. - 2015. - Вип. 33. - С. 54-61. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2015_33_8.
8. Заставецький Т. Б., Заставецька Л. Б. «Похмурий туризм» як відображення трагічних подій у історії та культурі народів // *Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки*. – Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2011. – № 1. – С. 101–107.
9. Robinson M. *Niche tourism: Contemporary issues, trends and cases* / M. Robinson, M. Novelli. – Oxford : Butterworth-Heinmann, 2005. – P. 1–14.

10. Пшеничников Б. В. Катастрофа / Б. В. Пшеничников. – К. : Наукова думка, 2006. – 122 с.
11. Poria Y. Motivate and Expectations / Y. Poria, A. Reichel, A. Biran // Annals of Tourism Research.– Oxford, 2006. – P. 162–178
12. «Темний» туризм як новий вид туризму [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/moskalenko.htm
13. Hurricane Katrina tour [Електронний ресурс] // Gray Line New Orleans: Режим доступу: <https://www.graylineneworleans.com/all/tours/hurricane-katrina-tour>
14. See Fukushima Daiichi Power Plant with your own eyes [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.govoyagin.com/activities/japan-fukushima-see-fukushimadaiichi-power-plant-with-your-own-eyes/3365>
15. 'Disaster tourism' boom for Giglio as day-trippers visit the Costa Concordia site [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.dailymail.co.uk/travel/article2188623/Costa-Concordia-tragedy-Disaster-tourism-boom-Giglio-day-trippers-visit-strickenship.html>
16. Музей катастроф на водах [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.water-disasters-museum.ru/service>
17. Museo Per la Memoria di Ustica [Електронний ресурс] // Museo di Ustica: Режим доступу: <http://www.museomemoriaustica.it/museo.htm>
18. «Токсичные» туры [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://tourpedia.ru/toxic-tourism/#i>
19. Чернобыль: туристичні аспекти. – 2001. – [Цит. 2010, 15 січня] [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/ChornobylTourism.html#3>
20. Urban exploration. – 2008. – [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.infiltration.org/>
21. Чернобыль: туристичні аспекти. – 2001. – [Цит. 2010, 15 січня] [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/ChornobylTourism.html#3>

22. Про затвердження Порядку відвідування зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення : Наказ Міністерства надзвичайних ситуацій України № 1157 від 02.11.2011 р.
23. Центр організаційно-технічного і інформаційного забезпечення управління зоною відчуження [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.facebook.com/dazv.gov.ua>.
24. Державне агентство України з управління зоною відчуження [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://dazv.gov.ua/>.
25. Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/>.
26. «Економічна правда» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/10/8/652387/> .
27. Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
28. Офіційний портал Міністерства енергетики та захисту довкілля [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://menr.gov.ua/>
29. Музей «Зірка Полин» відкрито для відвідувачів зони відчуження [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://dazv.gov.ua/novini-ta-media/vsi-novyny/muzej-zirka-polin-vidkrito-dlya-vidviduvachiv-zoni-vidchuzhennya.html>
30. Подорож до Аральського моря [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://www.bbc.com/ukrainian/multimedia/2013/08/130806_aral_sea_travel_gallery_as
31. «Зоряні рани» Землі. Як космічні катастрофи змінюють планету [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Society/71132>
32. ЧОРНИЙ ТУРИЗМ. 13 НАЙПОПУЛЯРНИШИХ В СВІТІ МІСЦЬ <http://mapme.club/poradi/2751-chornij-turizm-13-najpopulyarnishix-v-sviti-misc-de-vmirali-lyudi.html>
33. Продвижение в социальных сетях — SMM раскрутка [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://site-ok.ua/>

34. «ЧОРНОБИЛЬ ТУР» [Електронний ресурс] // Режим доступу:
<https://chernobyl-tour.com/>
35. ТУРЫ В ЧЕРНОБЫЛЬСКУЮ ЗОНУ [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://go2chernobyl.com/>
36. «CHERNOBYL ADVENTURE» [Електронний ресурс] // Режим доступу:
<https://chernobyladventure.com/ua/>
37. «КАВА» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://kava.ua/events/chernobyl-i-pripyat-ekstrim-ekskursiya-s-kava>
38. «Chernobyl Zone — Radioactive Team» [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.chernobylzone.com.ua
39. Закон України «Про туризм» [Електронний ресурс] // Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
40. У Чорнобилі відкрили хостел на сотню місць [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2242389-ucornobili-vidkrili-hostel-na-sotnu-misc.html>
41. КПП на в'їзді в Чорнобильську зону реконструюють [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://bykvu.com/ua/bukvy/kpp-na-vezde-v-chernobylskuju-zonu-rekonstruirujut/>
42. Для відвідувачів Чорнобильської зони запустили електронний квиток реконструюють [Електронний ресурс] // Режим доступу:
<https://nachasi.com/2018/09/10/elektronnyj-kvytok-2/>
43. Місто невинуватих людей [Електронний ресурс] // Режим доступу:
<https://hromadske.ua/posts/misto-nevipadkovih-lyudej-yak-ce-u-25-rokiv-zhiti-v-slavutichi-ta-pracyuvati-na-chaes>
44. Славутич. Атомне місто під невидимим куполом [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/27702170.html>
45. Вертолітні тури в Прип'ять і Чорнобиль для туристичних груп [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.helitour.com.ua/ua/vertolitni-turi-v-pripyat-i-chornobil-dlya-turistichnix-grup/>

46. Як визначити цільову аудиторію [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://ideadigital.agency/yak-viznachiti-tsilovu-auditoriyu/>
- 47.10 маловідомих фактів про Чорнобильську АЕС [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1931426-10-faktiv-pro-chornobilsku-aes-yaki-vi-mojливо-ne-znali.html>
48. Похмурий Діснейленд. Туристичний бум у Чорнобилі [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/events/4107670-pokhmuryi-disneilend-turystychnyi-bum-u-chornobyli>
49. Стріт-арт в Чорнобильській зоні [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.segodnya.ua/ua/kyiv/kother/znamenityy-hudozhnik-iz-italii-sozda-v-chernobylskoy-zone-novye-art-obekty-1315774.html>
50. ПРИРОДА – СТИЙКИША ЗА ЛЮДИНУ: ЯК ЖИВЕ ЗАПОВІДНИК У ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ ЗОНІ [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.volynnews.com/news/all/pryroda-stiykisha-za-liudynu-iak-zhyve-zapovidnyk-u-chornobylskiy-zon/>